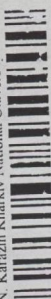

A86944

Вып. в ч/в 4

V.N. Karazin Kharkiv National University

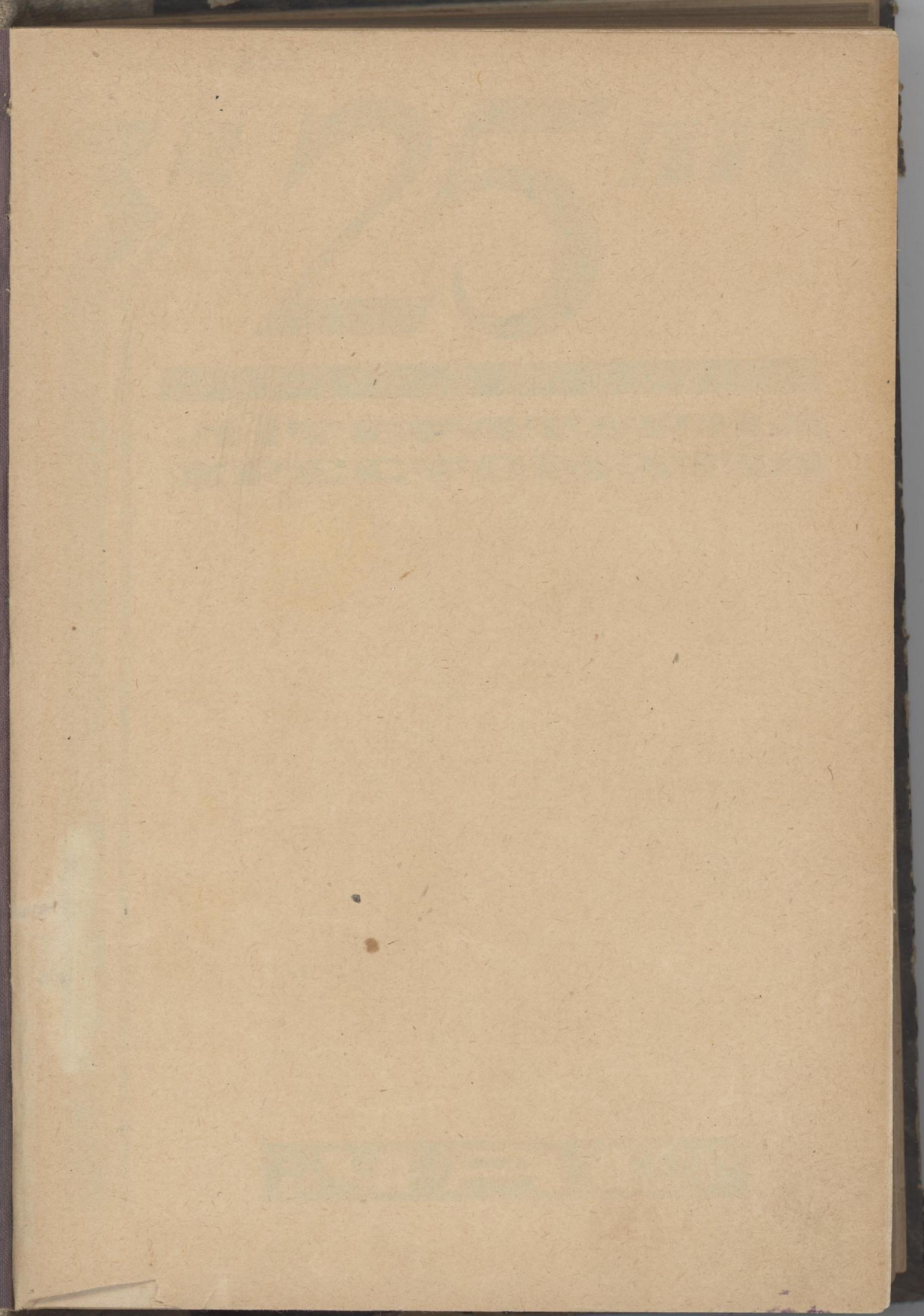
00551625

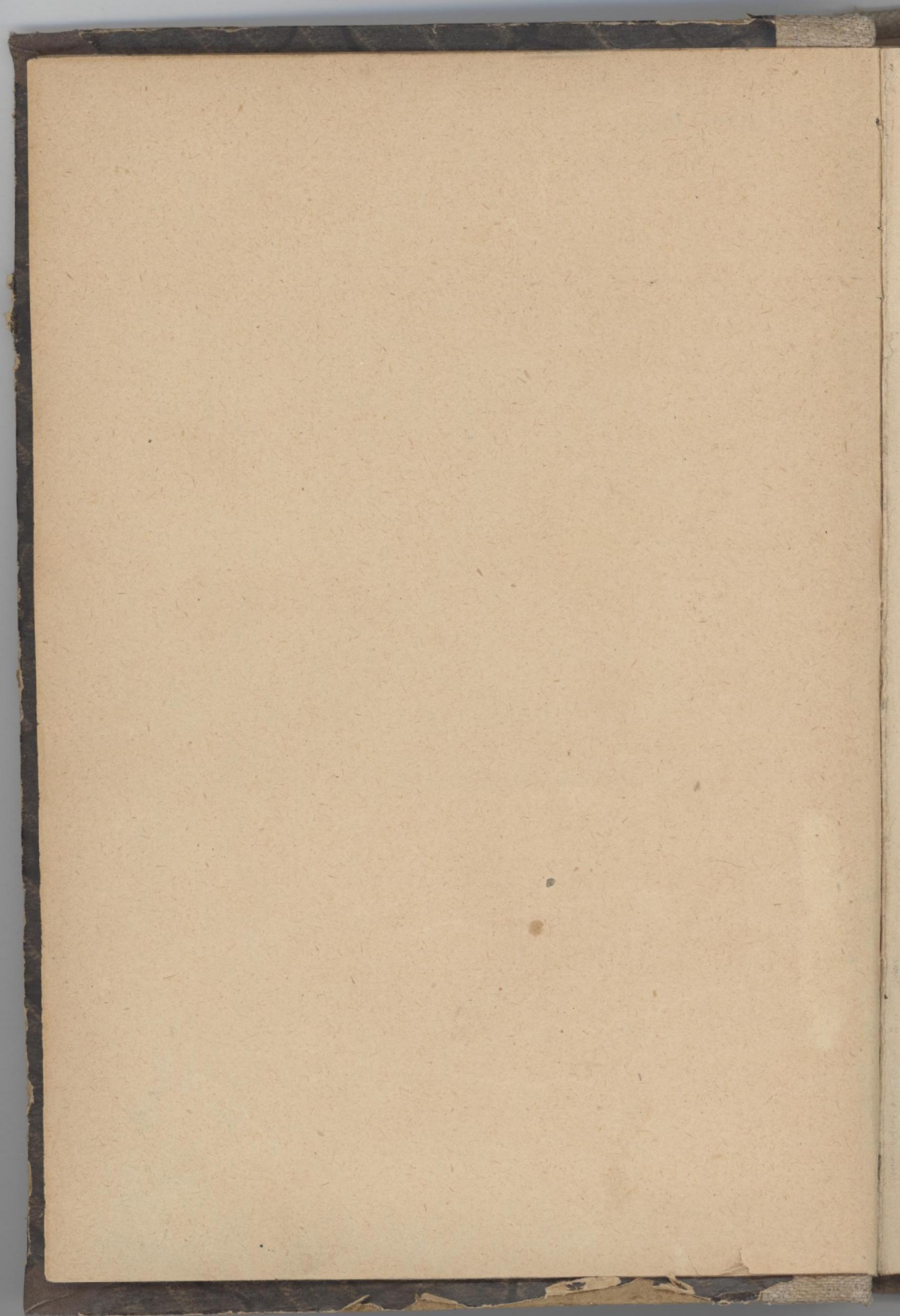
0

c. op. 8231

~~115(2-4k)-4~~

115(44cp)-4

8231

ЗА 25 ЛІТ

ЛІТЕРАТУРНА
ХРЕСТОМАТІЯ

„ЧАС“

86

(14) 9/6

28. Мкаленко.

Ан. Лебідь, М. Рильський

ЗА 25 ЛІТ

ЛІТЕРАТУРНА ХРЕСТОМАТІЯ.

Державним Науково-Методологічним Комітетом Наркомосвіти УСРР по секції соціального виховання дозволено до вжитку по роб. книгозбір. устансв Соцвоху.

Видавниче Товариство

«ЧАС»

Київ—1926

99

Центральна наукова бібліотека
ХНУ імені В. Н. Каразіна
2013р.

Київський Окрліт ч. 13939

Зам. 692—10000

08

Трест „Київ-Друк“, 6-та друкарня, вул. Лечіна 19

Передмова.

В розміщенні матеріялу в хрестоматії додержано порядку історично-хронологічного, бо завдання хрестоматії—дати образ історичного розвитку літератури української за першу чверть XX-го віку що-до тематики, а по змозі й до форми. Вибір матеріялу для хрестоматії мимоволі поставлений у досить тісні межі, а тому певного суб'єктивізму не можна було уникнути так у самому виборі творів того чи іншого автора, як і в виборі самих авторів. При всьому бажанні подати зразки творчости найбільшого числа молодих авторів останнього часу, цілковитої повноти тут досягти було неможливо. Заводячи того чи іншого автора до хрестоматії, складачі керувались оригінальністю його художнього обличчя в обсягу тематики, або художньої форми, не зважаючи навіть на те, чи має уже він окремі видання своїх творів, чи навіть велику кількість творчої продукції. Не відкидаючи отже певного суб'єктивізму, складачі хрестоматії вважали за доцільне разом з біографічними відомостями про авторів подати й коротеньку характеристику — спробу синтетичної оцінки художника. Проте в бібліографічному покажчикові статтів і розвідок про твори кожного автора наведено літературу, що оцінює автора з різних поглядів. Знайомство з тією літературою дає змогу читачеві самостійно скласти свій погляд і оцінити міру суб'єктивності оцінок і характеристики хрестоматії. На повноту бібліографічних вказівок покажчик проте не претендує, маючи на меті подати лише найголовніше. В цілому покажчик містить у собі лише ту літературу, розшукати яку для середнього читача не сполучено з великими труднощами. Покажчик видань творів кожного автора теж має завдання подати лише реєстр його творчої продукції і уникає вказівок на видання, що їх трудно розшукати, а також і на дрібні видання типу «метеликів».

Впорядчики.

Леся Українка

(25/II 1871 р.—1/VIII 1913 р.)

Леся Українка—псевдонім, що набув голосної слави, Лариси Косач (по чоловікові Квітка). Народилась письменниця 25 лютого 1871 р. в Звягелі (повітове місто на Волині), де батько її, Петро Антонович, університетський товариш Драгоманова і член старої громади, служив за голову з'їзду мирових посередників. Характер і світогляд Лесі складався під впливом краси волинської природи та виховальним керівництвом матері, Ольги Петровни, сестри Драгоманова, широко відомої під псевдонімом Олени Пчілки. Сім'я Косачів часто наїздила до Києва, де Леся зазнала і впливу широких мистецьких і громадських інтересів у культурній атмосфері родин Старицьких, Лисенків та близького їм оточення; знайшла перших друзів і товаришів у літературній роботі. Літературні інтереси остільки панували в родині Косачів та близьких їм родин, що навіть дитячі забави набирали літературного характеру: грали в «Іліяду» та «Одисею», або удавали різні сцени з лицарського життя. Ця атмосфера рано збудила у талановитій дівчинки потяг до самостійної творчості: було Лесі коло 12 років, коли вона під тяжким враженням заслання на Сибір тітки написала свої перші вірші: «Ні долі, ні волі у мене нема».

Мати не тільки плекала поетичний талант, уважно стежила за кожним його кроком, допомагала й керувала, але й прибрала дочці псевдонім, посилаючи її перші твори до галицьких видань, де вони й почали з'являтися р. 1884. З ранніх літ у Лесі позначилися тривожні ознаки важкої недуги (туберкульоз кісток), а це заважало їй нормальним шляхом пройти шкільну науку. Та знову таки під доглядом і керівництвом матері Леся пройшла вдома не тільки повний курс гімназійних наук, а й добре засвоїла нові європейські мови. Вплив нових часів, а в значній мірі вплив дядька, всі праці якого Леся читала уважно, допомагали письменниці одійти од старого українофільського народолюбства, що почувається ще в її перших поетичних спробах. З Драгомановим Леся листувалася досить регулярно, і листування те могло бути досить вільним, бо часто Леся ради здоров'я бувала за кордоном і могла не боятись перлюстрації листів.

Тільки на початку 1895 р. довелося Лесі вперше побачитися з дядьком, приїхавши до нього в Софію, де він професорував. Та не довго змогла вона побути під безпосереднім керівництвом дядька, бо він через кілька місяців по приїзді племінниці до Софії помер. Який не був глибокий вплив ідей Драгоманова на Лесю, як багато не завдячує вона його досвідченому керівництву, але кінець-кінцем ідеї Драгоманова й його широкий демократизм не цілком її задовольнили. Шукаючи наукових підстав для обґрунтування своїх соціальних симпатій, Леся не могла не звернути уваги на новий громадський рух, що почав набирати великого успіху з половини 90-х років у Росії взагалі і на Україні зокрема. Ідеї марксизму остаточно сформували світогляд письменниці, і вже р. 1896 з одним із товаришів юних літ, І. Стешенком, вона закладає в Києві український соціал-демократичний гурток. Річ іде головню про оформлення соціально-політичних переконань і загального світогляду, бо до активної праці під прапором марксизму не могло дійти через хворобу. Невпинний зріст хвороби часто приковував письменницю до ліжка, примушував проживати в санаторіях та кліматичних станціях. Зроблена в кінці 90-х років у Берліні операція допомогла не на довго, і що-далі зі здоров'ям ішло на гірше. Туберкульоз перейшов на внутрішні органи і викликав передчасну смерть. Тільки в короткі періоди тимчасового полегшення приїздила письменниця до Києва, де р. 1906 підчас де-якого оживлення українського руху працювала енергійно в «Просвіті», а р. 1907 одружилася з К. В. Квітокою. Це був, здається, останній момент порівнюючи непоганого стану здоров'я. Скоро наступило значне погіршення. Берлінські професори не порадили операції, а послали до Єгипту, і з того часу письменниця більше проживала то на Кавказі, де мав посаду чоловік, то в Єгипті, лише зрідка зовсім на короткий час заїжджаючи до Києва. Померла письменниця 1-го серпня 1913 року в Сурамі, а похорон відбувся 7-го серпня у Києві на Байковому кладовищі. Розквіт літературної діяльності Л. Українки припадає саме на роки невпинного зросту важкої хвороби: мужній дух письменниці ніби перемагав страшні фізичні муки і тріумфував свою перемогу незабутніми творами художнього слова. Як вище сказано, почала друкуватися Л. Українка з р. 1884 (майже з дитячих літ), але, як краса і сила літератури української, вона цілком належить XX віку. Народницьке пофарблення (в стилі, лексичі, загальному напрямкові) перших поезій скоро поступилося місцями мужньому патосу боротьби, що примусив Франка сказати про Лесю Українку: «Ця хора, слабосильна дівчина трохи чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну». Але «не лірика Л. Українки—така сильна й смілива в поезіях на громадські теми, така зворушлива в настроях інтимних» (Зеров) є вінець її творчості. Той вінець почасти в поемах («Ізоolda Білорука», «Віла Посестра»), а головне в драматичних творах («Орг'я», «Адвокат Мартіян», «Камінний Господар» і т. и.), цеб-то в творчих досягненнях останніх літ, коли письменниця, як влучно сказав один критик, помалу відійшла «од невпокійної неюдостояної сучасности» і зосередилась «на розв'язуванні загально-людських колізій трагічних, що повстають на ґрунті сутички основних елементів людської стихії» (М. Славинський).

Contra spem spero!

Гетьте, думи, ви хмари осінні!
Тож тепера весна золота!
Чи то так у жалю, в голосінні
Проминуть молодії літа?

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть, думи сумні!

Я на вбогім сумнім перелозі
Буду сіять барвисті квітки,
Буду сіять квітки на морозі,
Буду лить на них сльози гіркі.

І від сліз тих гарячих розтане
Та кора льодовая, міцна,
Може квіти зйдуть, і настане
Ще й для мене весела весна.

Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.

В довгу, темную нічку невидну
Не стулю ні на хвильку очей.
Все шукатиму зірку провідну,
Ясну владарку темних ночей.

Так! я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити!—Геть, думи сумні!

То була тиха ніч...

То була тиха ніч чарівниця,
Покривалом спокійним широким
Простелилась вона над селом,
Прокидалась край неба зірниця,
Мов над озером тихим, глибоким
Лебідь сплескував білим крилом.

І за кожним тим сплеском яскравим
Серце кидалось, розпачем билось,
Замирало в тяжкій боротьбі.
Я змаганням втомилась кривавим
І мені заспівати хотілось
Лебединую пісню собі.

Ізольта Білорука¹⁾.

Трістан блукав по лісі,
ловив зелений шум,
хотів йому віддати
своє кохання й сум.

І.

Та ледве де береза
лагідно зашумить.
Ізольтин голос любий
він згадує в ту мить.

¹⁾ Основа цієї поеми взята з середньовічного роману „Трістан та Ізольта“, що колись у численних версіях на різних мовах був широко розпросторений по всіх європейських, у тім числі й по слов'янських сторонах. Зміст його—фатальне та нещасливе кохання лицаря-васалю Трістана і його королеви Ізольти Злотокосії. Це кохання повстало з чарівного дання, любовного напою, випитого через помилку. В де-яких версіях згадується ще й друга Ізольта — Білорука, що кохалася з Трістаном тоді, як він був у розлуці з першою милою—Ізольтю Злотокою. Л. У.

Крізь віття синє небо
прогляне в вижині,—
Ізольдині він очі
спогадує ясні.

З одчаю на узлісся
іде сумний Трістан,
аж там злотистим житом
лиснить розлогий лан.

Ізольду Злотокосу
Трістан і тут згадав,
упав у борозенку
і тяжко заривав.

Прийшла дівчина жати
і постать зайняла,
почула те ридання
і ближче надійшла.

Мов доля необорна
була її краса,
і чорна, мов те горе,
була її коса.

Хороші в неї очі
і темні, мов одчай,—
хто гляне в тее пекло,
то забуває рай.

А голос у дівчини—
мов тої скрипки спів,
що викликає мертвих
на танець із гробів.

І вивела Трістана
вона з одчаю тьми
лілейними руками
та спільними слізьми.

Спитав він: «Як ти звешся,
дівчино таємна?»
—«Ізольда Білорука»,—
відмовила вона.

—«Це ймення—найсвятіше
в цім світі і в раю!
Ізольдо! Ох, Ізольдо!
Прийми любов мою!»

II.

—«Ти пестив так ніжно мене,
коханий Трістане,
а в очі так сумно дививсь,
аж серденько в'яне.

«Мені ти уста цілував
і руки біленькі,
а сльози на коси мої
котились дрібненькі.

«Мені ти слова промовляв
палкої любови,
чому-ж вислухати не хтів
моєї розмови?»

—«Ізольдо, Ізольдо моя,
в очах твоїх темних
хотів-би я бачить блакить
країв понадземних!

«Ізольдо, Ізольдо моя,
коли-б твої коси
мінилися золотом так,
як житні покоси!

«Твій голос, Ізольдо моя,
рвачкий та жагливий,
коли-б він як шелест берез
був тихий, пестливий»...

—«Не варто журитися тим,
коханий Трістане!
Хрещена мати моя
мені те дістане.

«Бо мати хрещена моя—
то фея Морґана».
—«Біжи-ж ти до неї мерщій,
Ізольдо кохана»!

III.

—«Ой, матінко-фее Моргано,
зміни мені вроду мою!
Хай буду білява та ясна,
мов ангел у божім раю».

—«Ох, донечко люба Ізольдо,
це-ж я тобі вроду дала,
в колиску дарунок принесла,
як ти там лежала мала.

«Красі своїй доню Ізольдо,
ніхто ще догани не дав».

—«Журлива ця темная врода,
мій милий від неї ридав.

«Дай, матінко, злота й блакиту,
нехай-же я буду ясна,
хай милий мені усміхнеться,
як цяя весела весна!»

—«Гаразд, моя доню Ізольдо,
я золота в сонця візьму,
блакиту морського позичить
попросим русалку саму».

—«Навчи мене, матінко-фее,
розмови берез у гаю.
Хай буде мій милий щасливий,
як дрібна пташина в маю».

—«Ще краще ніж тії берези
шумлять веретенечка фей,
бо все найміліше вчуває
в тім тоні кожен з людей.

«Що схочеш, кохана доню,
тобі я зміню в одну мить,
одного не зможе Моргана—
твоеї душі одмінить».

IV.

У темнім лісі знов Трістан
самотну терпить муку,
і жде до себе і не жде
Ізольду Білоруку.

Коли щось шурхнуло, мов птах,
з кущів струсило росу,
і враз Трістан побачив там
Ізольду Злотокоосу.

Ті самі очі і коса,
та сама тиха мова...
Душа Трістана в небеса
полинати готова!

—«Це ти, єдина моя?
Це ти, моя царице?
Сюди з-за моря приплила,
кохана чарівнице?»

«Та як-же випустив тебе
король той недоріка?
Чи ти для лицаря свого
убила чоловіка?»

«А де-ж твій кубок золотий
і те дання уроче?
Тепер свідомо я до дна
його доп'ю охоче!»

«Напій кохання нам залле
і згадку про розлуку».
—«Трістане! Ти хіба забув
Ізольду Білоруку?»

—«Вона забудеться тепер,
як ночі тінь минула!
—«Трістане! Що, коли вона
про тебе не забула?»

—«Нехай вона в Єрусалим
іде на прощу боса.
Тепер до мене прибула
Ізольда Злотокоса!»

—«Трістане, в тебе є гріхи,
великі, непростимі;
На їх навряд чи проща є
в святім Єрусалимі».

—«З тобою, люба, я готів
іти на вічні муки!»
—«Трістане! Годі вже розмов.
Поглянь мені на руки!

Згадай, кого ти посилав
сьогодні до Моргани!
Куди-ж тепер мене пошлеш
загоїть в серці рани?

Трістан у недузі лежигь,
ослаб мов дитина,
Не служать нічого йому
всі чари Мерліна.

А фея Ургана з-за гір
сказала лукава:
«Тут може одна допомогти—
Ізольда Білява.

«Хоч зникла тьма з очей моїх,
зате лягла на душу;
Ти чорний камінь там поклав,—
повік його не зрушу.

«Нехай-же знов моя коса
чорніє мов жалоба!
Я цієї барви не зміню
від нині вже до проба».

V.

«При тій златокосій тебе
і смерть не поборе».
І вірного друга послав
Трістан геть за море.

І другові так наказав:
«Як згодиться мила,—
ти свій корабель наряди
У білі вітрила.

Як ні—то напни лиш одно,
велике та чорне,
хай потім у нього мій труп
чорнява угорне»...

VI.

—«Піди, піди на беріг, Білоручка,
прошу тебе, молю тебе, піди!
Там є гора висока та стрімчаста,
на неї злізь і подивись туди,
де море хвилю гонить із півночі.
Вертайся вмиль і розкажи мені,
чи не леліють білії вітрила
на винокілі в сизій долині».

Мовчки йде Ізольда Білорука
на берег моря, на високий шпиль...
Ох, щось біліє здалека на морі!
Вітрила то, чи тільки піна хвиль?

Вернулася Ізольда Білорука.
Трістан питає: «Що? Яка яса?»
—«Щось мріє там далеко у просторі».
—«Щось біле?»...—«Чорне, як моя коса».

І враз душа Трістанова порвала
ждання шнурок, що здержував її,
і злинула мов пташка вільнокрила
далеко, у незнанії краї...

—«Ходи, ходи, Ізольдо Злотокоса!
Тебе давно Трістан твій вірний жде.
Між скелями не бійся заблудитись,—
Ізольда Білорука проведе.

«Іменнями посестри ми з тобою—
так як вечірня й ранішня зорі.
Чи то-ж не диво, що тепер судилось
розлити нам заправу в одній порі?

«Колись і я була на час-годину
такою ясною, як ти тепер»...
—«Посестро, голос твій мене лякає!
Скажи по правді! Мій Трістан умер?!»

—«Ізольдо Злотокоса, бог розсудить,
чий був Трістан, чи твій, чи може мій,
та бути з ним аж до його сконання
дісталося таки мені самій.

«Ти не привезла чорного вітрила,
не жалібна ясна твоя краса.
Та милий в гріб не ляже непокритий,—
його покріє чорная коса».

Оргія.

(Драматична поема).

ДІЯЧІ:

Антей—співець.

Герміона—мати його.

Евфрозіна—сестра його.

Неріса—жінка його.

Хілон—ученик його.

Федон—скульптор.

Меценат—багатий, значний римлянин, нащадок відомого
Мецената.

Префект.

Прокуратор.

Гості на орпії, раби, рабині, танцівниці, міми, хор панегіристів.
Діється в Коринті під римським пануванням.

I.

Садок в оселі співця-поета Антея, невеличкий, оточений глухими мурами з фірткою в одній стіні; в глибині садка домок з повіткою на чотирьох стовпах і з двома дверима—одні в андроніт, другі в гінекей.

Герміона, стара мати Антеєва, сидить на порозі гінекея і пряде вовну.

Чутно стук у фіртку.

Герміона (не встаючи). Хто там?

Голос (за фірткою). Це я, Хілон Алкмеонід.

Герміона (гукає в напрямі других дверей).

Антею, вийди! Учень до тебе!

(Сама лишається сидіти, нижче спускає покривало).

Антей (молодий, але мужнього вигляду, виходить з дверей і відчиняє Хілонові фіртку).

Сьогодні ти, Хілоне, запізнився.

Всі учні розійшлися,

Хілон (дуже молодий хлопець, говорить запинаючись, з видимою ніяковістю).

Вибачай...

Але... я, власне, не прийшов учитись...

Антей (привітно). Будь гостем.

(Сідає на ослоні під деревом і показує Хілонові місце коло себе, але той лишається стояти).

Чом не сядеш?

Хілон.

Маю справу...

Антей. Аж сісти ніколи, таку нагальну?

Хілон. Воно то ні... але... пробач... я мушу подякувати сьогодні за науку...

Я більше не прийду.

Антей.

Чому? (Хілон мовчить). Та правда,

мені про це питать не випадає.

Я, очевиднож, не догодив

тобі наукою. Що-ж, не соромся,—

соромитись приходитьсь мені.

Хілон (широ). Ні, ні учителю! Того не думай!

От свідок Аполлон, що я шаную

науку ту, мов святощі містерій!

Антей. Тоді не розумію... (Перебиває сам себе, вдаривши долонею по чолі).

Догадався!

(Видно, що йому трохи ніяково).

Хілоне, слухай... Я пождати можу,
поки скінчиш усю мою науку...
Та я волів-би і зовсім не брати
від тебе грошей, як тобі то трудно...

Хілон. Учителю, та ти-ж не багатир.

Антеї. Хілоне, я скажу тобі по правді,
хоч ти ще молодий такеє слухать,
але инакше трудно довести...

Бач, спів, музика й слово мій зарібок,
та хист мій я таки ціную вище,
ніж тії гроші, що приходять з нього.
Я талану нікого не навчив
і не навчу,—це-ж тільки бог здолає,—
отож коли я вчу людей звичайних,
недітхнутих рукою Аполлона,
то—я навчаю їх малої втіхи
перебирати струни доладненько
та вимовляти думку виразніше,
вони-ж мені дають децицію грошей,
і так ми в обрахунку. Як-же бог
мені пошле обранця молодого,
щоб я йому служив своїм здобутком,
і бачу я, що кожна мертва форма,
яку я викладаю перед ним,
присвоївшись йому вмість оживає,
і геній молодий в прадавній формі
шумує та іскриться самоцвітом,
як молоде вино в старім кришталі,—
тоді я вже заплачений. Ні, більше,—
я наче почуваюсь до вини,
що я нездатен так йому служити,
як-би хотів. Тепер ти розумієш?

Хілон. Учителю... (Зворушення не дає йому говорити, він
низько похиляє голову і прикриває долонею очі).

Антеї. Коли тепер твій геній

вже переріс ті форми й ту науку,
якими я владаю, що-ж, мій хлопче,—
покинь мене, я сам тобі те раджу.
Та тільки—заклинаю Аполлоном!—
не кидай ще науки. Ідь в Атени,
там певне знайдеться іще таке,
чого ми тут не маємо в Корінті.
А потім, покінчивши різні школи,
учися ще, знаходь собі науку
в книжках, і в лодях, і по цілім світі,
але ніколи не кажи до себе:
«Я вже скінчив науку».

- Хілон. Ця порада,
учителю, осмілює мене.
Признаюся тобі: я не покину
науки, віддалившись від тебе,
бо я вступлю до школи... (знову мовкне).
- Антей. До якої?
- Хілон. До тої, що врядив тут Меценат.
- Антей. Латинської?
- Хілон. Ну, все-ж тепер латинське...
- Антей. Як? Я, і ти, і наша рідна мова
латинськими вже стали?
- Хілон. Розумів я,
властиво, римське, та змили в слові.
- Антей. Як ти від мене досі не навчився
не помилятися так, то в новій школі
ще більше буде помилок *таких*.
Але не знаю, що ти там придбаєш
крім помилок. В поезії латинській
і я-ж тобі, здається, показав
усе, що тільки варт було пізнати.
Не думаю, щоб ритори в тій школі
тобі могли подати щось нового,
бо я їх знаю. Думаю, що ти
вже міг-би їх учити.
- Хілон. Сам я певен,
що там учителі ні в чім не можуть
зрівнятися з тобою. Все-ж я мушу
до їх піти.
- Антей. Що змушує тебе?
- Хілон. Учителю, zostавшись при тобі,
я став-би долею тобі подібний.
- Антей. Чому-ж та доля так тебе лякає?
- Хілон. Хіба вже я останній між співцями?
- Хілон. Не між співцями, ні...
- Антей. Але між людьми?
- Хілон. Я не кажу—останній, але-ж правда,
що ти в громаді не займаєш місця
належного твоему талану.
- Антей. А ти-ж якого маєш запобігти,
коли скінчиш ту школу Мецената?
- Хілон. Я можу стати ритором в тій школі,
а згодом в академії де-небудь.
Або поїду в Рим. Там дуже добре
ведеться вихованцям Мецената,
бо рід його там досі має силу,
як повелось від Августа часів.
Та поки що, то я й тепер, ще учнем

вступити можу в хор панегіристів
самого Мецената.

А н т е й *(схоплюється обурений)*.

Ти? Ти вступиш
у хор панегіристів? Тую зграю
запроданців, злочинців проти хисту?
О, краще-б ти навіки занімів,
позбувся рук, оглух, ніж так упасти!..
І це був мій найкращий ученик!..

(Павза).

Х і л о н. Учителю, прийми-ж мою подяку...
(Подає Антеєві гроші, добувши з калитки).

А н т е й *(відштовхує його руку)*.

Геть! Я тебе нічого не навчив!

Іди з очей!

(Хілон, похнюпившись, виходить).

Г е р м і о н а. Даремне ти, Антею,
не взяв від нього прошей. В нього батько
сто раз від нас багатший. Сяк чи так,
а це-ж твоя заслуженина.

А н т е й. Мамо!
нічого я не заслужив, крім ганьби!

Г е р м і о н а. Немає за що ганити тебе,
хіба за те, що ти свій заробіток
пускаєш так на вітер. Справді, сину,
ми зійдемо на пролетарський хліб.
Чи буде-ж добре, як твоя родина
просити піде пайки дармової
до тих римлян, що ти так ненавидиш?

А н т е й. Ще маєм хліба власного доволі.

Не прогнівляй богів.

Г е р м і о н а. На все їх воля..
Запевне, так хотілось Афродиті,
щоб я замість багатої невістки
дочку рабині-танцівниці мала
прийняти в дім...

А н т е й. Ще не кінець докорам?

Г е р м і о н а. Це не докори, сину, тільки правда.

Чи ти-ж не дав на викуп за Нерісу
всю спадщину по батьку й добру пайку
свого зарібку?

А н т е й. Все-ж не Афродиту
винуй у тому. *Всі* боги Еллади
мені веліли викупить з неволі
малу дитину еллінського роду.
Адже могла-б дістатися у рабство
твоя дочка, моя сестра...

Герміона. Ох, сину,
до того мало що й тепер бракує!
На викуп за Нерісу ми стяглися,
але на посаг нашій Евфрозіні
навряд чи стягнемось. А чим-же доля
старої дівки краща, ніж рабині?
Антей. Сестра моя й без посагу цінніша
від всіх багацьких дочок.

Герміона. Хто-ж те знає?
Вона-ж у нас не ходить, як римлянка
по всіх усюдах. Завжди в гінекею,
та все в роботі. А хоч-би й пішла
куди на свято, то в її уборах
ніхто і не подивиться на неї.

(На дверях від гінекея стає Евфрозіна, але Герміона того не заважає і править далі).

Неріса все причепуриться якось,
а Евфрозіні то немає й стрічки.
Евфрозіна (молода, але вже не юна, убрана по-буденному,
видно—тільки що від роботи. Нахиляється і обіймає матір).
Матусенько! Навіщо ті стрічки?
Як є краса, то нащо їй покраси?
А як нема, то стрічка не допоможе!
(Сміючись, цілує матір і випростується).

Як, мамочко, заправить голуб'ята?
Я вже зварила їх.
Герміона (встає). Не руш, не руш,
я їх сама заправлю—ти не вмієш!
(Поспішно йде в хату).

Евфрозіна (підходить до Антея і кладе йому руку на плече).
Чого ти, братіку, так засмутився?
Це знов матуся тута воркотіла?
Ти не вважай—то вже стареча звичка.

Антей (відповідає не одразу, мов не почув її слів. Слова після
павзи прориваються у нього мов не своєю силою).
Хілон мене одбіг.

Евфрозіна (здивована). З якої речі?
Антей. Вступити хоче в хор панегіристів.

Евфрозіна. То що ти кажеш?! (На хвилину німіє з дива та
обурення, потім опановує собою).

Ба, я не дивую.

Він розумом хисткий.
Антей. А таланом
всіх переважив, мов-би на наругу!
Евфрозіна. Мені здається, той Аполлодор,
що втік до тебе з школи Мецената,

Хілона й таланом переважає,
не тільки розумом. Я наслухала,
як він проказув із Антігони
Гемонову промову—далебі,
я ледве слюзи здержати здолала!

Антей (з лагідним усміхом, обіймаючи сестру за плечі).

Бо ти сама у мене Антігона!

Здається, я-б Хілонові пробачив,
як-би він вчинок свій зробив для того,
щоб вивести з біди таку сестру.

Евфрозіна. Зате вже я сестрі тій не простила-б!

Антей. О, ти-б не прийняла ні цей жертви,
ні іншого. Але, моя сестричко,
як-що я хотів-би стати багатцем,
то тільки задля тебе.

Евфрозіна. І даремне,
бо я того не хочу (сміється). Мама зараз
мені-б за гроші жениха купила,
і певне то було-б лихе придбання.

Антей. Та де вже там багатство! Хоч-би міг я
тебе від злиднів вибавить...

Евфрозіна. Від злиднів?

А де-ж ти бачиш їх?

Антей. Що я не бачу,
то це завдячую тобі самій.

Евфрозіна. І мамі-ж, і Нерісі.

Антей. Ні, ти знаєш...

Матуся відробила вже своє...

Що-ж до Неріси ..

Евфрозіна. Йй ще час робити.

Невже твоє життя таке солодке,
що і медовий місяць в ньому зайвий?

Антей. Мені мов сором тішитися щастям,
як здумаю, що ти за нього платиш
тяжкою працею... Ми маєм щастя,
а ти що маєш тут у рідній хаті?

Евфрозіна. Я маю брата. І нехай до віку
я дівуватиму,—я не позаздрю
а-ні жінками, ні матерям щасливим,
бо їх любов лиш їх родині служить,
моя-ж—Елладі всій. В тобі, Антею,
уся надія наша.

Антей. Евфрозіно,
як можна всю надію покласти
в комусь одному?

Евфрозіна. Аполлон один
з усіх богів не розлюбив Еллади,
і є ще їй надія на життя.

А поки Аполлон є на Парнасі,
то й музи будуть з ним.
Антей (з усміхом). Я не безславний,
хоч ти одна мені даєш тріумфи,
бо ти для мене Ніке!

Евфрозіна. Ніке мусить
свою роботу знати. Постривай!...
(Виломлює з лаврового куща дві галузки, зв'язує їх у вінець і стає на постаменті колони в позі богині Перемоги-Ніке, простягнувши руку з вінцем).
Ходи сюди! Схили прегорде чоло!

(Антей підходить, все усміхаючись, і схиляє голову перед Евфрозіною, а в неї усміх бореться з сльозами щирого зворушення, коли вона кладе братові лаври на голову).

Неріса (молоденька, струнка, надзвичайно зграбна, чепурненько вбрана, стає на порозі гінекея і здивовано скрикує).

Це що таке?

(Евфрозіна засоромлена зіскакує з постамента).

Антей. Це Ніке увінчала
свого поета. А коли й Харита
йому додасть гранату чи троянду,
він буде обдарований усім,
чого дозволено бажати смертним.

Евфрозіна (почуваючи себе ніяково під холодним поглядом Неріси).

Троянда он цвіте... (До Антея). Одначе Ніке
до кухні мусить—помогти матусі—
бо в нас сьогодні юрґія правдива:
купили риби, а якраз нам тітка
дала вина і пару голуб'яток.
Як я ще напечу медяників,
то й Меценат на юрґію позаздрить!

(З трохи примушеним сміхом зникає в дверях гінекея).

Неріса. Чудна та Евфрозіна—все їй смішки!

Антей. Що-ж, молода... (Здіймає лаври з голови, держить їх у руці, в дальшій розмові кладе на лавці коло себе, сівши).

Неріса. Та я-ж либонь молодша,

проте...

Антей. «Проте часами химерую»—
так хтіла ти сказати? (Сміючись обіймає її, вона здер-
жано приймає його пестощі).

Що тобі?

Нездужаєш, чи хто тебе образив?

Неріса. А ти й не знавш? Певне вже й сусіди
на пам'ять вивчили оту промову
про викуп мій, про посаг Евфрозіни,
що мати виголошує що-дня.

А н т е й. Уже й що-дня!

Н е р і с а. Та що-ж, в тому є правда.

Мені самій ніяково дивитись
увічі Евфрозіні.

А н т е й. Евфрозіна
тебе ні в чім не винуватить.

Н е р і с а. Знаю.

Вона не дарма в тебе Антігона...

А н т е й. Нерісочко! От це вже справді сором,
підслухати, а потім ще й корити.

Н е р і с а. Підслухати! В нас не такі палати,
щоб не було з кутка в куток все чути!

А н т е й (трохи вражений).

Палати є тепер лиш у римлян.

Було тобі піти за Мецената.

Н е р і с а (лагідніше, ніж досі).

Я не корю тебе, що ти убогий,
але яка-ж дружина не бажає
своєму чоловікові достатків?

А н т е й. Ну, і собі при тому.

Н е р і с а. І собі.

Хіба то зле? Я справді не вдалася
до того, щоб весь день у ярмі ходити
так, як твоя сестра.

А н т е й. Ти-ж і не ходиш.

Н е р і с а. А думаєш, мені від того легше?

А н т е й. Як-би не легше, ти-б сама робила.

Н е р і с а. В людей на те рабині є...

А н т е й. Нерісо,

від тебе трохи дивно цеє чути.

Н е р і с а. Бо я сама рабинею була?

Так що-ж, я-б і на волі заробляла
тим, чим тоді, якби ти допустив.

Як я тепер нікому непотрібна,
всім на заваді, мов поріг високий,
то з того винен ти!

А н т е й. Ну, годі, люба...

Н е р і с а. Дозволь мені вступити до театру,
то я твою сестру озолочу

і буду матері невістка люба,
бо певне більше зароблю за танці,
ніж ти за спів та за науку хисту.

А н т е й. Нерісо, годі! Це твій жаль говорить,
і з цього справді винен я. Прости!

(Цілує її, вона прихиляється до нього з виразом невинно ображеної дитини).

Моя кохана! Скарбе мій! Не дам,
не дам тебе юрбі тій безсоромній!
Не підеш ти на оргії до неї,—
вона не тямить, що то є правдива
святая оргія, встановна божя!

Неріса. Ти був коли на оргії?
Антей. Давно.

Ще підлітком. Ще як була в Корінті
гетерія співців, таємна, звісно,
бо всяке-ж товариство є злочин,
на римську думку.

Неріса. Що-ж? І дуже пишні
були в вас оргії?

Антей. Зважай сама.
Збирались ми все по таких господах,
як от моя...

Неріса (розчаровано). Ах, так!..

Антей. У нас в кратерах
вода все панувала над вином.
Квітки бували в нас лише в ту пору,
коли вони цвіли в садках та в полі,
а як верталась в тартар Персефона,
то забирала нам усі покраси.

Неріса. Хіба-ж бувають оргії без квітів?

Антей. У нас бували, ще й які буйні!

Неріса. Але-ж вони були таємні, кажеш?
То як-же буйних оргій тих не чули
знадвору люди?

Антей. Чи-ж вони могли
знадвору чути, як серця в нас б'ються?
Чи-ж ссяво наших поглядів проймає
камінні мури та загони щільні?

Неріса. А ваші співи?

Антей. О, вони були
потужні надхненням, а не гуком.
І в стриманім зідханні тихих струн
ми вгадувати вміли урагани,
що нуртували в грудях у співця.
В нас буйні кучері були мов тірси.
Гукали погляди «Evoe Bacche»!
Хоч-би сама вода була в кратерах,
ми ще-б розходились додому п'яні.
О, я-б хотів, щоб ти хоч раз попала
на оргію таку! В святім безумстві
ти-б у танку зайшлася як менада!

Неріса. Бувала я на оргіях не раз.

Антей. Але не на таких!

Неріса. Либонь на кращих.
Антей. Того не може бути.

Неріса. Я не знаю,
які були ті ваші, але тії,
що я на їх дитиною ходила
були мов сні розкішні.

Антей. Це злочин—
на оргії такі дітей водити!

Неріса. Моя матуся *мусіла*.

Антей. Я знаю...
Пробач, я мовив нерозумне слово.
Повинен-би я тямити, як тяжко
рабині-танцівниці серце рвалось,
коли вона свою єдину доню,
що ледве виросла із немовляток,
вела на те позорище.

Неріса. Нічого
мені про те матуся не казала.
Я завжди йшла на оргію весела,
там ласощів я їла до-схочу,
та й забавки перепадали часом,
бо гості пестили мене...

Антей. Не згадуй!
Аж холодно, як здумаю... Запевне,
ті їхні пестоші були масні,
і кожне слово брудом перейняте!

Неріса. Не знаю, я тоді не розуміла
ні слів масних, ні поглядів брудних,
але красу я тямилу й малою
і серденько тремтіло від хвали,
як струночка під плектроном на лірі.
На примості високім ми обидві
були немов веселки—більша й менша—
на ясній верховині. Покривала
прозорі та барвисті легким луком
перекидалися по-над хмаринки
злотистих курев запашних. Тоді
мені здавалося, що я танцюю
на хмароньках небесних, а з землі
до мене долітають тільки квіти.
То гості кидали до нас квітки,
не тямлячись від захвату палкого...

Антей. А в тих квітках ховався невидимий
холодний гад розпусти і зневаги.

Неріса. Кажу-ж тобі, що я того не знала!

Антей. Але тепер ти знаєш, чим бувають

рабині-танцівниці для римлян,
і тямий добре, що тебе спіткало-б,
як-би ти серед оргій тих зросла
так, як твоя матуся нещаслива,
що згинула, мов забавка розбита,
у забутті, в недузі та в погорді.

Неріса. Я тямлю, що тобі я винна дяку.

Не бійся: я того не забуваю.

Антей. Нерісо! Чи того-ж я потребую?

Неріса. Ні, ні, я не повинна забувати,
що ти зробив людиною мене,
«маленьку мавпочку з Танагри».

Антей. Годі!

Я не люблю, як ти таке говориш,
і прозвища того я не терплю,
що прикладали ті римляни грубі
до еллінської ніжної дитинки.
То заздрили вони, що їх римлянки
були важкі й незграбні проти тебе,
моєї «вітроногої» Неріси!

Неріса (задумана). І на що то мені?..

Антей. Що саме, любач?

Неріса. Отая «вітроногість», як ти кажеш...

Вже я-ж не танцівниця.

Антей. Як, Нерісо?

Хіба тебе не радує хвала
моя і наших друзів скромних, щирих?
Хіба-ж то мало—бути в нашій хаті
укритим скарбом, але дорогим,
таким, що й цезар ліпшого не має?

Неріса. «Укритим скарбом»... Я скажу по правді,
що я щедрішою вдалась від тебе.

І ти-ж «укритий скарб», а я-ж, Антею,
тим не радію, що твоєї ліри
не чує світ широкий, тільки я
та слухачів твоїх мала промадка.
Ні, якби сила, я-б тебе сама
поставила на п'єдестал високий,
мов постать Аполлона-Кітариста!
І хай-би світ сповнявся тих пісень,
що ти-б тоді творив на високості!

Антей. Ти думаєш, либонь, що і надхнення
повищати від п'єдесталу може?

Неріса. Авже-ж! Я певна того!

Антей. Ти дитина.

Але як ти так любиш п'єдестали,
то будь утішена, бо наш Федон

все-ж вирізьбив на взір твій Терпсіхору
і дав їй п'єдестал високий досить.

Неріса. А де-ж він тую статую подіне?

Антей. Нам принесе.

Неріса. Тут і лишить?

Антей. Запевне.

Це-ж буде дружній дар нам від Федона.
(Павза).

Ти щось примовкла, наче зажурилась.
Чого, Нерісо?

Неріса. Я собі гадаю,

Що скільки ще ця хата поховас
в собі укритих скарбів, мов гробниця...

Антей. Я не люблю таких речей у тебе.

Неріса. Як буде тут камінна Терпсіхора,
то я мовчання перейму від неї.

Антей. Нерісо, ти сьогодні вередлива.

Неріса. Як так, то я піду (Встає).

Антей (затримує її, обнявши). Ні, ні, кохана!

Неріса (визволяючись). Пустити мене!

(Чутно стукання у фіртку). Он хтось прийшов до тебе.

(Неріса йде в гінекей. Антей одчиняє фіртку і впускає Федона—молодого скульптора).

Антей. Здоров, Федоне (вітаються).

Федон. Я лиш на хвилинку,
так ніколи!

Антей. Чому? Роботу маєш?

Федон. Роботу, поки що, я вже скінчив,
та тут нові клопоти—вибираюсь
на панську оргію, до Мецената!

Антей (зчудований). Тебе запрошено?

Федон. З тобою разом.

Антей. Жартуєш, чи глузуєш?

Федон. Правду мовлю

Це-ж я прийшов тобі переказати
запросини.

Антей. Хто-ж їх тобі приніс?

Федон. Я сам одержав, будиши в Мецената.

Антей. Ти в Мецената був? Чого?

Федон. По справі...

І знаєш, я ніяк не сподівався,
що він такий.

Антей. Який?

Федон. Такий привітний,
і неподібно, що великий пан
говорить так...

Антей. Та з чого-ж ти дивуєш?
Що пан вельможний на поріг пускає
митця убогого? Чи може з того,
що і римлянин часом де-що тямить
у хисті красному?

Федон. О ні, не «де-що»,
а він таки знавець великий, справжній!
Адже й тебе він перший оцінив.

Антей. Він перший? Але-ж я давно мав школу,
як Мецената не було в Корінті.

Федон. Що школа! То до слави так належить,
як глиняна патера до скульптури.

Антей. Та вже було подібне щось до слави,
коли той пан довідався про мене.

Федон. Сказати правду, випадок сліпий
звістив про тебе: учень твій один
вступити хотів у хор панегіристів,
і на зразок умілости своєї
твою епіталаму проспівав,
оту, що ти зложив на шлюб твій власний.

(Антей робить рух урази, але Федон, не вважаючи, провадить далі).

Ми з Меценатом надійшли на тее,
я розказав йому, хто автор співу,
і зараз-же він доручив мені
тебе просить на оргію до нього,
а це немало значить, любий друже.

Антей *(стримує досаду, викликану останніми словами Федона)*. Яку ти міг до нього мати справу?

Федон. Він статую купив недавно в мене,
то я її до нього відпровадив,
щоб не ушкодили раби, несучи.

Антей. Яку-ж ти статую йому продав?

Федон. Пробач... Я власне мусів-би спитати
твоєї згоди... та пани вельможні
не люблять ждати...

Антей. Ти продав Нерісу?!

Федон. Ні, статую богині Терпсіхори.

Антей. Ти-б і саму богиню запродав,
як-би лиш міг, у римський дім розпустити!

Федон *(встає ображений)*.

Такого ти не смієш говорити!

Антей. Тобі не до лиця така вражливість,
бо ти-ж продав туди свій твір найкращий,
де зневажають все, що нам святе.

Федон *(впадаючи в річ)*.

Нічого там ніхто не зневажає!

Там цінять геній, там дарують славу,

не тільки гроші. Я не запродав
своєї Терпсіхори. Я поставив
її на подив людський, мов у храмі.
Чи вже вона й для храму за-свята.
по-твоєму?

А н т е й. По-моєму, блязнірство—
рівняти дім римлянина до храму!
За гроші чи за славу,—ти продався
укупі з твором фук твоїх.

Ф е д о н. Антею!
Ти хочеш довести мене до того,
щоб я пішов і викупив назад
ту статую. За гроші неможливо,
щоб Меценат раз куплене продав,
та може-ж це ще не остання іскра
мого надхнення, може я вдолаю
щось кращого створити їй на викуп.

А н т е й. Ти купиш другий гріх, і то ще тяжчий.

Ф е д о н. Не розумію, що ти з мене хочеш!
Чи мав-би й я весь вік, як ти, сидіти
без хліба і без слави?

А н т е й. Це повинен
терпіти еллін, коли хліб і славу
здобути може тільки з римських рук.

Ф е д о н. Хто слави не бажає, той не еллін,—
жадобу цю батьки нам заповіли,
діставши від дідів.

А н т е й. Діди приймали
вінці свої з рук матери Еллади,
батьки дозволили звязать їй руки
і тим синів позбавили вінців.
Авже-ж, Федоне, відколи безславна
сама Еллада,—елліни повинні
жадобу слави в серці заглушити.

Ф е д о н. І збільшити безслав'я свого краю?

Та чим-же вславиться сама Еллада
коли їй діти лаврів не здобудуть?

А н т е й. Уже-ж не з рук ворожих їх приймати!

Ф е д о н. Чому-ж би ні? Гомер казав: «Солодка
хвала від ворога».

А н т е й. На полі бою,
та не в полоні!

Ф е д о н. Слава і в полоні
все буде славою.

А н т е й. Не сподівайся!
Неславу дозволяють нам носити,
а славу Рим бере, немов податок.

І тая Терпсіхора, що продав ти,
прославить не Елладу й не тебе,
а той багатий Рим, що стяг всі скарби
з усіх країв руками Меценатів.
Його колекцію твій твір прославить,
а не тебе, ти тільки раб отой,
що хистом оргію панам скрашає,
та оргія все-ж панська зостається,
хоч рабські руки вряджують її.

Федон. Рабам на оргії немає чести,
але хто має гостем бути на ній,
як я і ти...

Антей. Того не сподівайся,
щоб я пішов на оргію з тобою!
Запобігай вже сам в вельможних ласки,
а я лишусь «без хліба і без слави»,
як ти казав, та може не без чести.

Федон. По-щирости, я радив-би піти.

Антей. Та вже-ж! Волам у парі охтініше
ярмо носити.

Федон. Бачу, ти не віриш,
що я тобі добра бажати можу.
А все-ж, хоч ти мене образив тяжко,
я не забув, що ми з тобою друзі.

Антей. То я тебе, не ти мене образив?!

Федон. Авже-ж, я Терпсіхору відкуплю,
а ти вразливих слів своїх не вернеш.

Антей. І ти того не можеш відкупити,
що ти вчинив. Ти оганьбив свій хист.
З богині ти зробив товар звичайний.
Хоч вернеться з неволі Терпсіхора,
то вже вона богинею не буде.

А мрамур—як не бог, то просто камінь.

Федон. Коли він богом став, то вже ніколи
у камінь не повернеться. Твір хисту
на всякім місці твором хисту буде.
Твоя епіталама пролунала
не гірше у просторій римській школі,
ніж у твоїй тісній убогій хаті.
Якби-ж ти сам ще заспівав її
у Меценатових гучних палатах,
приграючи на лірі дорогій...

Антей. Федоне! Не кажи мені такого,
бо я тебе зненавижу навіки!

Федон. Антею, це якась дивна затятість.
Та-ж еллінам не першина приймати
хвалу чужинців, і яка-ж у тім ганьба?

А н т е й. Чужинців—так, але не переможців.
Бо переможець лиш тоді похвалить,
коли подоланий похилить чоло
йому до ніг і порох поцілує
з-під стін його.

Ф е д о н. Таке бувало в персів
та в інших східніх варварів. Ніколи
цього від нас не вимагали в Римі.

А н т е й. Не вимагали? Хто-ж то перейшов
по нас, як по містках, до храму слави
всесвітньої? Кого ми на собі
з безодні варварства на гору несли?
Чи-ж не лягли ми каменем наріжним
до мавзолея нашим переможцям?
І ми ще маємо радіти з того,
що нам дозволять у гучних палатах
на лірі заграбованій пограти?

Ф е д о н. Хіба тій лірі краще німувати?

А н т е й. Так, краще!

Ф е д о н. Ні, я думаю, що гірше.
Все-ж краще будувати мавзолеї,
хоч-би і не собі, ніж просто бути
мов зілля придорожнє під ногами
у того-ж переможця. Він, як схоче,
то збройною ногою вмить розтопче
всі наші гордощі, всі буйні мрії....

А н т е й. Що-ж? Ліпше нам самим те все стоптати,
щоб ворогам не завдавати праці?
Це жрець краси так думає й говорить?
Лишилося одно—так і вчинити.
Ти не продався,—гірше! Ти віддався
у руки ворогу як мертва глина,
з якої кожне виліпить, що хоче.
Та хто-ж тобі надхне вогонь живий,
коли з творця ти творивом зробився?
Іди, служи своєму Меценату,
забудь нескортий образ Прометея,
борця проти богів, забудь і муки
Лаокоона, страдника за правду,
не згадуй героїні Антігони,
ні месниці Електри. Викинь з думки
Елладу, що мов Андромеда скута,
покинута потворі на поталу,
з нудьгою жде Персея-оборонця.
Ти не Персей, бо ти закам'янів
перед обличчям римської Медузи.

- Ти вже не тямиш вищої краси,
краси змагання, хоч і без надії.
- Федон. Нема краси в зятятості безсилій...
Але з тобою, бачу, не зговориш!
Бувай здоров. Я йду.
- Антей. Прощай, Федоне.
- Федон. Ми вже не друзями розстаємось?
- Антей. Боюсь, коли-б не стрілись ворогами.
(Федон, здвигнувши плечима, виходить).
- Неріса (виходить з гінекею, ледве зачинилась фіртка за Федоном).
Антею, я тебе не розумію!
Так жорстко ти з Федоном обійшовся,
а в чім його вина?
- Антей. Ти прислухалась?
То вже було прислухатись як слід.
Чи може то тобі як-раз до мисли,
що буде на позорищі стояти
твоя подоба в домі переможця?
- Неріса. Яке позорище? Хто переможець?
Чим винен Меценат, що дід його,
чи може прадід з еллінами бився?
Тепер-же Меценат не забирає
ніяких наших скарбів силоміць,
але купує, ще й за добру ціну.
- Антей. Тим злотов, що стягається до Риму
з подоланих, таки-ж і з нас самих.
- Неріса. Не сам-же Меценат його стягає.
Та й ти, як спадок одібрав по батьку,
то не питає, хто й як його надбав.
- Антей. Я знав, що то було придбання чесне.
- Неріса. Так, певне, думає і Меценат
про статки батьківські. Він повертає
чималу частку нам назад в Елладу,
а ти за те найбільше ворогуєш.
По-твоєму, то добре, щоб у нас
по закутках марніли твори хисту,
щоб з голоду митці снагу втрачали,
щоб мрамур цвіль посіла, струни—ржа,
щоб елліни на варварів звелися,
аби римлянам чим не послужити?
- Антей. Доволі вже їм служать. Я не буду.
- Неріса. Ніхто й не вимагав від тебе служби.
Чи Меценат завдав тобі зневагу,
в гостину через друга запросивши?
- Антей. В гостину? Ти це думаєш насправжки,
що Меценат співця до себе кличе

на оргію для дружньої балачки,
а не для співу на розривку гостям?
Неріса. А що-ж, якби ти й заспівав там трошки?

Твої пісні вже й так були в тім домі.

Антей. Та з того я не винен.

Неріса. Ні, ти «винен»,

ти дав ученикам пісні списати
і, значить, сам їх випустив у світ.
А що римлянин оцінив їх краще,
ніж земляки, то це вже річ звичайна,
винуй у тім як хочеш Мецената.
Тепер в Елладі той лиш має славу,
кого похвалить Рим. Корінт оцінить
свого співця тоді, коли втеряє.
Якби ти в Рим дістався з Меценатом
і там здобув заслужений тріумф—
бо Рим-же вміє талани вінчати!—
а потім повернувся до Корінту,
то рідні лаври наче ряст весною
прослалися-б тобі по-під ногами.

Антей. Топтати рідних лаврів я не хочу.

Тріумфи в Римі—то для мене ганьба.

Неріса. Чого-ж ти ждеш?

Антей. Признання в ріднім краю
без помочи ласкавих переможців.

Неріса. Коли-ж те буде? Як життя скінчиться?

Посмертна слава, то звичайний дар
таким співцям, як ти. А поки живі,
ніхто не чує їх, ніхто не бачить,
немов вони поховані в могилі.
Поринувши глибоко в думи й мрії,
такі співці не рухаються з місця,
а по-над ними пролітає буйно
барвиста вакханалія життя
і кидає тому і лаври й квіти,
хто вміє їх ловити на льоту.
Такому-ж от, як ти, хіба лишиється
зів'яле листя та вінці нагробні.
Чи думаєш ти Рим перемогти
могильною незрушністю такою?
Тобою бувши, я-б його сліпила
всім блиском генія свого й Еллади:
на всіх-би сценах я запанувала,
всі форуми і портики посіла,
мое імення заглушило-б гомін
імення Цезаря! Оце була-б
справдешня перемога!

А н т е й.

Всі-б казали:

«Яких співців скуповує наш Рим!

Зовсім уже пішла в старці Еллада!»

(Бере в руки Евфрозинин лавровий вінець).

Дивись, Нерісо, цей вінець єдиний
здобув я за життя, та він дорожчий
від всіх твоїх розхвалених тріумфів.

Коли такі вінці нагробні будуть,

так що-ж, нехай скоріше прийде смерть!

(Надіває на голову вінець з гордим, спокійним усміхом).

Неріса. Антею, слухай! Я не можу більше
цього терпіти. Так задхнутись можна

в могильному повітрі цієї хати.

Ти або я повинні вийти в світ.

Я так тебе кохаю, що пристану

на те, щоб славою твоєю жити,

але зовсім без слави жити не можу—

я еллінка!

А н т е й.

І хочеш добувати

в римлян ту славу?

Неріса.

У римлян, чи в інших—

однаково. Мені потрібна слава

як хліб, вода й повітря. Коли ти

мені того постачити не можеш,

без чого я не проживу, то мушу

сама собі здобути, а вмирати

не хочу я, бо я ще молода.

А н т е й. Та чим-же ти здобудеш тую славу?

Неріса. Тим, чим і ти здобув-би—власним хистом.

А н т е й. Ти все таки піти на сцену хочеш?

(Після павзи). Ну, що-ж, Нерісо, я скажу по-правді,—

коли тебе не марна примха кличе,

а муза Терпсіхора, я не смію

з богинею змагатись. Може справді

ти можеш відродити для Корінта

святую таємницю Діоніса.

Неріса. О, ні, не для Корінта! Ти не думай!

Мене корінтські оплески не ваблять.

Либонь жива Неріса переважить

камінну Терпсіхору в Мешената,

як протанцює перед ним сьогодні

танець Танагри!

А н т е й.

Ти, либонь, маячиш?

Неріса. Ні, я ще не в гарячці.

А н т е й.

Ти-ж не можеш

на оргію піти!

Неріса.

Чому не можу?

Римлянки ходять скрізь—чому-ж би й нам
не перейняти в них того звичаю?

Прийду й скажу: «Мій чоловік недужий,
але, щоб не зневажить Мецената,
прислав мене, свою жону, в гостину»...

Антей. Ні, ти не підеш!

Неріса. Ти мене замкнеш?

Тоді вже я напевне буду знати,
що ти мене перекупив у рабство.

Але й рабині часом утікають.

Ти не впевняйся на замки.

Антей.

Нерісо!!

Неріса. Що, пане мій?

(Павза). Ну, то рішай-же зараз.

чи ти, чи я.

Антей.

Ох, як-би мав я силу
тебе від серця одірвати геть
і кинути мов гадину отрутну
римлянам тим під ноги!

Неріса (з коротким, злісним сміхом).

Ти не можеш?

То мусиш покоритись. Може згодом
ти сам мені подякуєш за це.

Бо я не відступлюсь від свого слова,—
коли не ти, то я здобуду слави,
і то сьогодні, я доволі ждала.

Антей (після важкого мовчання).

Так, я піду. Мені миліше буде
з римлянами, аніж отут з тобою.

Неріса. Іди. Та обере-ж оте галуззя
з своєї голови,—невже-ж так підеш?

(Антей сьгає за голову, здійсмає лаври, з проймаючим жалем дивиться
на них і мовчки кладе там, де стояла Евфрозіна, коли квітчала його).

Голос Евфрозіни (озгвається з глибини дому).

Нерісо! Клич Антея! Ідіть обідати!

Уже готова оргія препишна!

(Антей миттю кидається до фіртки).

Неріса (доганяючи його).

Куди-ж ти? Треба-ж передягтися!

Антей. Пусту мене! Бо прийде Евфрозіна,
а я не смію глянуть їй у вічі.

(Вибігає за фіртку).

Евфрозіна (виходить з дверей).

А де-ж Антей?

Неріса. На оргію пішов.

Його запрошено до Мецената.

Евфрозіна. Якийсь дивний твій жарт.

Неріса.

Я не жартую.

Он там лежать зів'ялі хатні лаври,—
сьогодні він нам свіжі принесе,
здобувши з рук знавців
(Гордо підвівши голову йде в хату).

Евфрозіча (хапаючись за голову).

Невже це правда?!

II.

(В господі Мецената, нащадка того славетнього Мецената, що жив за Августа. Велика, пишна, прибрана як для оргії світлиця, аркою переділена на дві нерівні частини: у першій, меншій (на передньому плані), поставлено триклініум для господаря Мецената і двох найпочесніших гостей—Прокуратора і Префекта—і вряжено невисокий примост, засланий килимами для виступів співців, мимів та інших артистів; у другій, більшій (на задньому плані), багато столів, то з ліжками навколо—на турецький лад, то з стільцями—на римський; там сидять і лежать гості різного стану і віку, греки і римляни. Бенкет ще ледве почався і йде якомсь мляво, видно, що гості мало знайомі межи собою і почуваються ніяково під увагою почесного триклінія чільної частини світлиці. На примості хор панегіристів,—між ними Хілон,—кінчає спів).

Хор панегіристів (співає).

Світлю від світла
родиться вічно,
так і пресвітлий
рід Мецената
з проміння в промінь
переливає
сяйво своє!

(Коли хор скінчив співати, Меценат злегка кивнув головою корифеєві і зробив рукою рух, не то наказуючи, не то запрошуючи, щоб хористи зайняли місця на банкеті в задній частині світлиці. Хор розміщується по-за найдальшими столами, в самій глибині. Раби розносять напитки й наїдки, рабині роздають квіти).

Меценат (рухом пальця закликає раба-домоправителя).

Нехай тим часом тут поскачуть міми,
а потім ті єгиптянки «безкості»,
що то показують з мечами штуки,
але щоб те тривало все недовго:
хвилину-дві, щоб кожне зоставалось
і щоб ніхто не смів виходить двічі.

(До Прокуратора і Префекта).

Бо, уявіть собі, що й тії мавпи
до слави не байдужі: раз плесніть,
то потім і прогнати з кону трудно.

(Тим часом домоправитель, уклонившись, вийшов, і на кону стали з'являтися міми, представляючи коротенькі мімічні фарси без слів, акро-

батки-єгиптянки з мечами, жонглери і жонглерки з барвистими опукками і т. ин. Гості поплескують їм, часом кидають їм квіти й ласощі. Мало звертаючи на те все уваги, Меценат і двоє його почесних гостей розмовляють межи собою,—Меценат трохи зниженим голосом, Префект рівно, однотонно і трохи недбало, Прокуратор голосно і непримушено).

Меценат. Ця оргія моя, признатись мушу,
нагадує щось трошки царство тінів
перед Плутоновим тріумфіратом.
Ви не повірите, як я працюю,
щоб якось подолати цюю дикість
і недовірливість, щоб сполучити
в одну родину дві частини люду
корінтського—римлян і греків.

Префект. Друзе,
ти й так уже великого досяг:
взірцевий маєш хор панегіристів,
такий і в Римі не щодня почуєш.

Меценат (махнувши рукою).

Ет, що той хор!.. По-щирости сказавши,
такій поезії на кухні місце,
бо їй недоїдки миліша плата,
ніж лаври... Я прошу в вас вибачення,
що вас частую отаким злиденством—
(ще тихше) це властиве тільки для юрби—
та я надолужити сподіваюсь
на іншому. Я тут назвав співця
справдешнього. Не дуже він славетний,
та це вже грекам сором, не співцеві.
Я покажу Корінтові, що треба
римлянина для цінування хисту,
інакше хист лишиться неужитком.

Прокуратор. Співець той хутко прийде?

Меценат. Я не знаю.

Я запросив його, але відповідь
була від нього невиразна.

Прокуратор. От ще!

Просити їх... ти просто-б наказав!

Меценат. Наказувати тут не випадає.

Антеї не раб, а вільний громадянин.

Префект. Він римський громадянин?

Меценат. Це то ні,

а все-ж він роду чесного. В Корінті
його родину здавна поважають,—
колись якісь герої з неї вийшли.

Прокуратор. У гречуків отих усі герої!
Хто кине в зваді миску через стіл
і в лоб сусіду влучить—вже й уславивсь
discobolos!.. (Сміється).

Такі-ж і їх поети:

на грецький лад Горація спартачить,
і вже вінець на чолі—лавреат!
В антенській академії купити
лвох лавреатів можна за обол—
один поет, другий філософ буде!
Обачніше—не витрачати обола.

Меценат. Не забувай, мій друже, що боги
невдячності не люблять. Пам'ятай-же,
що Рим ходив у Грецію до школи.

Префект. Відомо, що поганим той школяр,
який учителя не переважить.

Меценат. Це так, а все-ж він мусить мати вдячність.

Префект. Рим гоїно заплатив за ту науку:
він Греції дав спокій і закон,
чого вона не мала споконвіку.

Прокуратор (*впадає в річ*).

А Греція в своїй преславній школі
навчила Рим лиш бабських теревенів,
що тільки нам релігію зганьбили,
та ще привчила розумом крутити
без жадної мети, як пес хвостом.
Оце і вся наука. Більш нічого
не знали тії греки й не створили.
В них навіть мови не було ніколи!

Меценат. Ну, оттакої! Як-то не було?
Ти, друже, щось нечуване говориш.

Прокуратор. Авже-ж, був іонійський діалект,
аттичний, ще не знаю там який,—
що не письменник, то й балачка инша,—
але гартованої міцно мови,
єдиної, всесвітньої, як наша,
не мали греки зроду.

Меценат. Це то так.

Префект. Та й їх поезія, скажу по правді
таки супроти нашої не встоїть.
Добріности такої, як Горацій,
Грек не досяг ніколи й не досягне.

Меценат. А все-ж і рідну мову шанувати
навчив нас грек Поезію латинську
почав нам еллін-бранець, не римлянин.

Прокуратор. Бо мусів мову пана перейняти.
А пан мав певне поважніші справи,
ніж рідну мову слікти на трохеї.

Префект (*до Мецената*).

Мій друже, ти-ж не будеш запевняти,

- що тії вірші не були партацькі,
а тая мова не була потворна?
Меценат. Хто знає, друже, чим була та іскра,
з якої на землі вогонь з'явився?
То може був нікчемний перегар,
а все-ж нам шанувать її годиться
і поважати батька-Прометей,
хоч може він і був звичайний злодій.
Прокуратор (до Префекта, киваючи на Мецената).
Оце-ж і плід від грецької науки!
Префект. Наш Меценат відомий «філеллен»,—
коли-б іще не відділив од Риму
Корінтської республіки! (Сміється).
Прокуратор. Жарт жартом,
а Римові з такого філелленства
все-ж може вийти шкода.
Меценат. Не турбуйся,
стара учителька те добре тямить,
що їй при старощах підпорки треба.
Якби так Рим на Грецію розсердивсь
і відштовхнув, то закричала-б «гину»!
Префект. Все-ж друг наш має рацію: є школа.
Замилування наше до чужинців
до того довело, що ми самі
на варварів якихсь перевернулись,
навчившись «африканської латини»
від чорновидих «римських промадян».
Меценат. Ба, що-ж, без варварів не обійтись,
бо ми вже мусим обновляти кров,
знесилену від праці та розкошів.
Чи ти-б хотів, щоб наші всі народи
по-варварськи до віку говорили?
Навряд чи з того буде слава Риму.
Прокуратор. Нехай мовчать, поки як слід навчатись
поправної латини!
Меценат. Це трудненько!
Навчитись мовчки доброї вимови—
цього-б і Демостен не доказав.
Прокуратор. Так що-ж робити?
Меценат. Те, що я роблю:
привчати ласкою, дарами навіть
всіх видатних чужинців Рим любити.
Хто любить, той уподобитись може
до любого і тілом і душею.
Прокуратор. Розніжило тебе те філелленство!
Цікавий знати, як-би ти, наприклад,
збирав податки «ласкою й дарами»?

Багато-б назбирав!

Меценат (*сміючись*). Ну, тут я мушу
зложити зброю. В цьому ти найдужчий!

Раб - атріензій (*увиходить*).

Прийшов Антей співець.

Меценат. А, клич сюди!

Стій! Як Антей уже почне співати,
я знак подам, тоді хай танцівниці
сюди увійдуть. Тільки-ж не раніше.
Гляди мені! Рушай (*Атріензій виходить*).

Оці раби

псують мені раз-по-раз лад усякий.

На їхню думку, оргія—то скоки.

Антей (*у порога*). Вітаю вас, преславні.

Меценат. А, здоров!

Та ближче приступи. Коханцю музи
в порога перестоювать не личить.

(*Антей підходить ближче, але місця йому при столі нема, і він
визнається стояти перед лежачими гостями*).

Меценат (*до гостей*). Це, друзі, найкоштовніша перлина
Корінтської затоки.

Антей. Ти, преславний,
надмірну ласку положив на мене,
Корінтові-ж віддав замало чести.

Меценат. Чому замало чести?

Антей. Бо не можна
злічити перлів нашої затоки
і зважити, котра з них найдорожча.

Префект. Любити рідне місто—це годиться,
але-ж не треба забувати правди
і вдячності. Як-що в Коринті дійсно
є скільки перлів хисту і науки,
то це є Меценатова заслуга.

Меценат. Моя заслуга півняча, мій друже.

Прокуратор. Як розуміти цеє, Меценате?

Меценат. Бо я на всяких смітниках громажу
і там вишукую коштовні перли.

Префект. Та ти-ж їх не ковтаєш так, як півень,
але даєш в опрау (*Антей мовчки рушає*).

Меценат. Стій, Антею!

Куди ти йдеш?

Антей. Туди, куди належу.

Меценат. Я бачу, ти образився.

Прокуратор. Це дивно,
як ті греки всі вражливі!

Антей. Справді,
це дивно, як ми досі не привикли,

що переможцям вільно називати
країну нашу смітником, а нас,
поки ми не в «оправі», просто сміттям.
Меценат. Моєму слову ти дав колочки,
але не я. Уся моя вина,
що мій язик був якось послизнувся,
але-ж його боги слизьким створили.
Винуй Юпітера чи Прометея,—
ти краще знаєш, хто з них більше винен.

Префект. А я, минаючи усякі вини,
вертаю до заслуг. Мій Меценате,
цей раз я маю зятягти позов
супроти тебе

Меценат. Як?

Префект. Бо цю перлину
не ти, а я відкрив уперше.

Меценат. Справді?

Префект. І в тім моя заслуга є ще більша,
що перли я не проковтнув, знайшовши,
хоч власне я повинен був ковтнути.

Меценат. Я хотів-би цеє краще зрозуміти.

Префект. О, це не тайна! Колись я тута
відкрив, чи, краще мовити, закрив
гетерію співецьку потаємну.
Товаришем у ній був наймолодшим
оцей співець. Я ошадив його,
вважаючи на молодощі ніжні,
і він один лишився з товариства,
бо, знаю добре, більше в цілім краю
гетерій не було, нема й не буде.

Антей. Ти помиляєшся, ще є одна.

Префект. Де?

Антей. На Парнасі. Дев'ять і один
там сходяться на оргії таємні
і закриваються від ока влади
густими хмарами.

Меценат. Ха-ха! Це влучно!

Префект (Змінивши свій одноманітно-недбалий тон на
гризький).

Не так-то вже і влучно, Меценате.
Ті «дев'ять і один»—Феб і Камени—
зовсім то не гетерія таємна,
а хор панегіристів. Ім-же треба
амброзію та нектар заробити,
то й мусять панегірики співати.

Антей. Кому?

Префект. Звичайно, генієві Рима.

Парнас, Олімп і всі святії гори
тепер в його імперію дістались,
і тільки тим богам живеться добре,
що мають гідність римських громадян,
або принаймні ласку Мецената
всесвітнього, а той є—геній Рима.
Котрі-ж боги йому не покорились,
ті вигнані були або й розп'яті.

Антей. І що-ж? Вони від того повмирали?

Меценат *(нишком, нахилившись до Префекта)*.

Мій друже, вибачай, але юрбі

Ці жарти можуть видатись блюзнірством.

Префект *(знову здержано)*. Нехай боги
простять, не міг римлянин
останнє слово полишити за греком.

Меценат *(голосно до Антея)*.

Людською мовою ми наситились.

Час обізватись мовою богів
тобі, Антею.

Антей. Вибачай, преславний,

мені не хоче муза помагати,
либонь вона сьогодні неголодна,
а я без неї мов безструнна ліра.

Меценат. Невже це друг мій відібрав їй настрої?

Префект. За правду перепрошувать не буду,
а музи, що сьогодні неголодна,
слід пам'ятать, що й у богів є завтра:
лише тоді, коли його заслужать.

Антей. Не раз, хто забувається про завтра,
той має вічність.

(В атріумі чуто гомін).

Меценат. Що це там за гомін?

Атрієнзій *(з порога)*.

Преславний пане, там якась грекиня
прийшла й дозволу просить уступити
щоб тут постояти коло порога,
поки співець Антей співати буде.

Меценат. Та хто-ж вона? Якого стану?

Атрієнзій. Каже,
що єсть вона Антеева жона.

Меценат. Що-ж, хай увійде.

(Атрієнзій виходить. На порозі з'являється Неріса і вклоняється мовчки).

Антей. Нашо це Нерісо?

(Неріса мовчить і соромливо закривається покривалом).

Антей. Вернись до-дому!

Меценат. Вибачай, Антею!

Тут я господар і не дозволяю
своїх гостей нікому проганяти.

Ти вільний zostаватися чи ні,
але й твоя жона так само, вільна,
поки вона в гостині в Мецената.

Антей (до *Неріси*). Ти хочеш тут лишитись?

Неріса (тихо, але твердо). Я лишусь.

Прокуратор (стиха до *Мецената*).

Це ти недурно так, — вона зграбненька.

І звідки він узяв собі цю німфу?

Меценат. Такі ніжки бувають лиш в Танагрі.

Мені повір, я знаюся на тому.

(До *Неріси*). Чи ви давно по шлюбі?

Неріса. Перший місяць.

Меценат (до *Антея*). О, то невже тобі, Антею, треба
ще й муз до помочи в медовий місяць?

Ти й так повинен-би співать як бог,
коли ця грація перед тобою!

Але чого-ж вона під покривалом?

Антей. Так звичай еллінський жінкам велить.

Меценат. Але в моїй господі звичай римський,
і він свої вимоги має. Мусиш
дозволити дружині відслонитись.

(*Неріса*, не ждучи *Антеевої* відповіді, одкриває обличчя і соромливо по-
глядає на *Мецената*).

Меценат. Боги мої! Ви подивіться, друзі!

Це-ж тая мармурова Терпсіхора,

що я купив учора від Федона?

Це випадок? Ні, випадків таких

не може бути! (до *Неріси*). Він різьбив із тебе?

Неріса. Так, пане.

Меценат. Що-ж, ти й танцювати вмієш?

Неріса. Не знаю...

Меценат. Як не знаєш? Терпсіхора
не знає, що вона богиня танцю?

Антей. Це значить, що вона не танцівниця
і по-за домом танцювать не вміє.

Меценат. То я прийду колись до твого дому.

Антей. Це буде честь мені. Але не знаю,
чи трапиться тобі *Нерісу* бачить,
бо мати, жінка і сестра у мене
перебувають завжди в пінекею,
а я-ж тебе не смію там вітати.

Меценат. Недобрий звичай ваш!

Антей. Такий він здавна, —
не я його, преславний, встановив.

Прокуратор Але ти радо з нього користаєш!
Меценат Що-ж, це не диво Заздрощі Антея
я розумію. Отже й я поставив,

не в атриум камінну Терпсіхору,
а в свій габлін, щоб не профанувалась.

Антей (*широ*). За це тобі я справді винен дяку!

Меценат. Так докажи-ж нам ділом твою влячність,
а власне співом (*До раба*). Принеси, Евтіме,
ту ліру, що сьогодні я купив.

(Евтім приносить велику, пишно оздоблену ліру).

Меценат Антею, цяя ліра—дар всесвіта,
бо роги в неї з тура пущ германських,
слон африканський дав оздобити з кости,
край арабійський золота прислав,
а дерева—індійський ліс таємний,
мозаїка прийшла з країни Сінів,
найкращі в світі струни італійські,
оправлено в британське ясне срібло.

Антей. Лиш еллінського в ній нема нічого?

Меценат Вся буде грецька, як твоєю стане.
бо ти її дістанеш в дар від мене,
коли вподобаш. Торкни їй струни.

Антей (*торкає струни недбало, не беручи з рук раба. Струн
озиваються тихим, але на прочуд гарним і чистим голосом. Антей здри-
гається від подиву*).

Який прекрасний, надзвичайний голос!

Дай ліру, хлопче! (*Бере до рук ліру*).

Ох, яка важка!

Меценат Ти сам її держать не потребуєш.

На те є раб Евтіме, на коліна!

І так держи, як цей співець накаже

(Евтім стає на коліна і піддержує Антеєві ліру).

Антей. Ні, їй не слід звикати до такого.

В своїй оселі я рабів не маю,
і прийдеться їй висіти на повітрі
на ремінці.

Меценат. Ралсодів давніх спосіб!

Це дуже гарно! Почепи, Евтіме,

її отам, де тая лампа висить.

(Евтім чіпляє ліру на великий канделябр, знявши з канделябра велику
лямпаду. Антей зходить на примост і торкає струни сильніше, ніж упер-
ше. Почувши той акорд, Хілон і Федон схоплюються на рівні ноги).

Хілон (*до товаришів-хористів, що сидять там-же за задніми
столами, зайняті їдою і балачками*).

Товариші! Мовчіть! Антей заграє!

Федон. Антею! Заспівай епіталаму!

(Антсй спиняється, спускає руки і схиляє голову).

(Павза).

Меценат. Антею, що тобі? Чи ти недужий?

Чи може ліра ця тобі незручна?

Неріса (до Мецената, озиваючись від порога).

Мій чоловік недавно встав з недуги.

(До Антея дбайливо і ніжно).

Антею, ти зовсім не розважаєш
своєї сили. Краще вже дозволь
мені за тебе доказати вдячність
преславному. Хоч я не танцівниця,
та потанцюю, як в Танапрі звичай,
як матінка навчила. Хай пробачать.

Меценат. Я згоджуюсь, хоча було-б ще краще,
якби в особах ваших поєднались
музика і танець в одно подружжя.

Антей. Моя жона зовсім не розважає
свої мови. Чуюся на силі

і гратиму й співатиму—без танців.

Так прошено мене, так обіцяв я,

а твій танець, Нерісо, не для оргій.

Спинився я тому, що добирав

у пам'яті своїй доречних співів.

Федон. Співай епіталаму! Це до-речи!

Антей. Ні, не до речі,—ми не на весіллі.

Меценат. Чому-ж? Ти уяви, що в цьому домі

шлюб відбувається Еллади з Римом.

Антей. Я бачу оргію перед собою,

то й спів пригадується не весільний,

скоріш вакхичний.

Прокуратор. Ба, воно ще й краще!

(Антей знову приступає до ліри. Меценат подає знак гостям, щоб мовчали; гомін розмов стихає, тільки часом чути бренькіт посуду там, де гості п'ють. Антей першу стрічку промовляє повагом і без музики, далі раптом без прелюдії починає співати, пригрававши собі гучно, впевнено, в темпі вакхичного танцю).

Антей. Тепер, всесвітній даре, послужи мені.

Дзвени! дзвени! грай! грай!

Духа оргії нам збуди!

Голос дай німоті рабів!

Розворуш нам оспалу кров,

Розмах дай нашій силі скритій!

(Меценат дає знак атрієнзієві, вбігають танцівниці і корибанти і пускаються у вакхичний танець).

Ми вакхичний почнем танець!

Змінить оргію шал весни!

Зникне холод і жах із душ,
Як від сонця натірний сніг!
Діонісе! З'яви нам диво!

(Грає в тім-же темпі приграв слів і не завважає, що Неріса непомітно опинилася в гурті танцівниць. Згодом Антей міняє темп на повільніший і лагідніший, з іншого тону).

Мирного танцю
лад гармоничний,
тихе да яснее літо
прийде по буйній, гучній весні,
і запанує урочисте свято.

(При зміні темпу танцівниці спинились, одна Неріса танцює, все держачись позад Антея; танцює безгучно, тихо, плавко, мірно. Антей все не бачить її, захоплений грою, і знову бере попередній темп, тільки з більшим завзяттям).

Дзвени! дзвени! прай! грай!
Дай почути нам яру міць!
Дай сп'яніти з надміру сил!..

(Танцівниці і корибанти знов оточили Нерісу вакхичним колом, але Меценат спиняє їх раптовим рухом і гучним покликком).

Меценат. Спиніться всі! Неріса хай танцює!

(При цьому поклику Антей спиняється, обертається і не може одразу отямитися з дива та урази, побачивши Нерісу на чолі танцівниць. Меценат, завваживши те, сплескує в долоні).

Меценат. Музики! Гей! Танець вакхичний грайте!

(З'являються музики з подвійними флейтами, кімвалами, тимпанами, грають вакхичний танець. Неріса після короткого збентеження, блиснувши очима, пускається в прудкий танець, з несамовитими, але гарними рухами менади. Де-хто з гостей приплескує їй в лад долонями та прикляскує пальцями. Меценат, рухом закликавши Евтіма, шепнув йому на вухо, той приносить оздобну скриньку і подає Меценатові).

Антей. Нерісо! Годі!

Меценат. Ні, танцюй, богине!

Танцюй, прекрасна музо Терпсіхоро!

(Виймає із скриньки діамантове намисто, здійсмає його обома руками вгору і вабить ним до себе Нерісу. Неріса, не перестаючи танцювати, наближається до Мецената, очі її горять, рухи нагадують зграбні викрути хижого звіряти. Гості зриваються з місць і товпляться, намагаючись кожне краще бачити Нерісу. На неї сиплються квіти і грім оплесків).

Голос з хору панегіристів. Це наша муза!

Прокуратор (ласо).

Гарна, гарна штучка!

Префект. Ця муза певне з голоду не згине.

(Неріса, зблизившись до Мецената, стає перед ним на одно коліно і відхиляється назад, немов готова власти від знесилення, але розкішна і зальотна усмішка грає на її устах. Прокуратор кидається піддержувати її, але Меценат попереджає його, надивши Нерісі намисто на шию і тим самим рухом піддержавши її).

Неріса. Мій пане, дякую!

(Хоче поцілувати його в руку).

Меценат. Не так, безсмертна!

(Цілує її в уста. Неріса встає).

Префект (з місця, посуваючись трохи на ложі і протягаючи чашу з вином).

Ходи, вакханко, відпочинь край тигра!

(Неріса, усміхнувшись, подається до нього. В юрбі здержаний сміх).

(Антей раптом зриває ліру з канделябра і кидає її з розмаху в Нерісу. Неріса заточується і падає додолу).

Неріса. Рятуйте! Він мене убив!..

(Антей нахилиється до неї і бачить, що вона конає).

Антей (тихо й наче спокійно). Убив.

Префект (гукає рабам). Сюди вігліл!

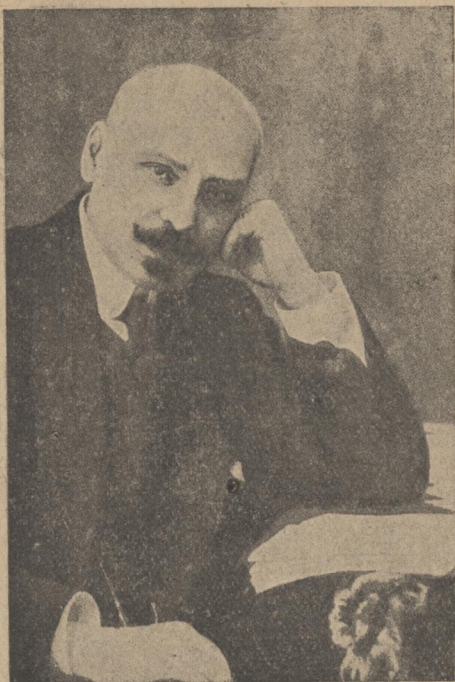
Антей.

Стій, дай закінчити.

(Здіймає з ліри одну струну. Звертається до Хілона і Федона, що стоять попереду юрби).

Товариші, даю вам добрий приклад...

(Задавлюється струною і падає мертвий край Неріси).

М. М.
Коцюбинський

(17/IX 1864 р. — 12/IV
1913 р.)

Михайло Михайлович Коцюбинський народився 17-го вересня року 1864 в м. Вінниці. Батько письменника, великий невдаха, займав різні посади, між иншим поліційного пристава в Барі, волосного писаря в містечку Станиславчику; мати, урождена Абаза, походила з духовного роду. Поганий матеріальний стан родини Коцюбинських, а також слабе з дитячих літ здоров'я М. М. не дали йому змоги дістати закінченої шкільної освіти: скінчив він лише шаргородську духовну школу, а потім склав іспит на народнього вчителя. Змалку багато хоч і безладно читав, головне цікавився питанням філософії та естетики, хоч поруч із тим цікавився й соціальними питаннями, читав, напр., твори Фур'є. За молодих літ улюбленими авторами М. М.—ча були Гейне та Захер-Мазох, а разом із тим уже тоді почувалася його виняткова любов до української літератури. З захопленням декламував він нелегальні твори Шевченкові, а найбільше любив послання «До мертвих, живих і ненароджених земляків». Мабуть на цьому ґрунті вже на 17 році життя довелось йому познайомитися з жандармами... Десь коло середини 80-х років батько М. М.—ча втратив посаду, а скоро після того й помер, мати осліпла. Піклування про чималу родину, що знову переїхала до Вінниці, цілком випало на плечі М. М.—ча. Заробляв головню приватними лекціями.

На початку 90-х років дістав посаду в «філоксерній комісії», що провадила боротьбу з філоксерою в Басарабії, а з 95 року на південному березі Криму. Року того-ж 95-го гостював у Чернгові, де познайомився з В. І. Дейша, що з нею р. 1896 і одружився. Року 1897 захворів на ревматизм у такій сильній степені, що якийсь час ходив на милицях. Працю у філоксерній комісії довелось кинути. Того-ж 97 року пощастило М. М.—чу дістати посаду в чернігівській губерніяльній земській управі, але адміністрація, діставши, мабуть, відомості про юнацьке знайомство з жандармами, не затвердила його на посаді. Кінець 97-го та початок 98-го р. працював за

фактичного редактора газети «Волинь» у Житомері, аж поки таки, нарешті, добивається затвердження на земський посаді в Чернігові, спершу діловода в губ. з управи, через кілька років—статистика. В Чернігові, зробивши досить для нього великий борг, що потім через усе життя мучив його, М. М. купив собі дім, насадив садок. Чернігів одначе не був для письменника за «тихую пристань». Характер служби був для письменника тяжкий «Письменник уважав її за тягар, який мусів двигати, щоби мати чим прожити родину» (Гнатюк). Зародки важких хвороб (нервів та туберкульозу легенів), що мабуть гніздилися в організмі з дитячих літ, сполучившись іще з хворобою серця, як наслідком ревматизму, поводі робили своє сумне діло. Лише на короткий час вдавалося виїхати письменникові кудись до Криму або за кордон на спочинок і лікування. Вже в 1910 році лікарі настирливо радять його хоч зиму проживати в теплих краях. Але поради не вдається здійснити з матеріальних причин. Лише в осени 1911 р. дістав М. М. від т-ва прихильників літератури щорічну пенсію і зміг, кинувши земську службу, цілу зиму прожити на Капрі, на вілі російського письменника М. Горького, що з ним він кілька років перед тим познайомився й сприяв йому. Але вже було запізно: перед Великоднем 1912 р. повернувся від додому в важкій стані здоров'я, і хоч і знайшов ще в собі сил зробити влітку 1912 р. подорож до Гуцульщини, але повернувся звідти вже в стані безнадійному. Кілька місяців у київській клініці проф. Образцова не дали полегшення, і тяжкі терпіння останніх місяців урвала смерть, що прийшла 12 квітня 1913 р.

Писати Коцюбинський почав рано, а друкуватись поївнюючи пізно (р. 1890), мабуть, через той суворий присуд, що виніс дебютантові його зінницький знайомий, етнограф і адвокат Нейман. Коцюбинський дав йому на суд одне з оповідань і почув пораду кинути це діло й «не калічити нашу святу мову». Перші друковані твори, що їх написано в душі народницько-побутового напрямку, головню під впливом Нечуя-Левицького, свідчать уже про сильний і оригінальний художній талант. Басарабськ та кримські враження поширили тематичний обсяг, роздвинули межі звичайної для української літератури того часу тематики, а разом із тим збагатили художню палітру молодого письменника яскравими фалбами. В циклі кримських оповідань він уже виходить на нові шляхи імпресіоністичного малюнку, який потім протягом цілого життя удосконалює. Письменник визнавав сам вплив на вироблення його літературного смаку європейських письменників: Золя, Стриндберга, А. Гарборга, К. Гамсуна, Віда, Шніцлера, Верга... Але ніколи той вплив не лежить на творах нашого письменника йлямою рабського наслідування. Кінець-кінцем він пив із своєї власної шклянки, давши своєму імпресіонізму цілком оригінальне забарвлення. Останні твори: —«Тіні забутих предків», «На острові»,—дають художнє завершення вже з юнацьких літ властивого письменникові нахилу до філософського споглядання, зрівноваженого й гармонійного, а разом із тим свідчать, що навіть із чисто формального боку художник ще не скінчив свого шляху і творчість його в цілому залишилась через передчасну смерть «нескінченою піснею» (С. Вфремов)...

На камені.

Аквареля.

З садинок на ціле татарське село кав'ярні дуже добре видко було і море, і сірі піски берега. В одчинені вікна й двері на довгу з колонками веранду так і тислась ясна блакить моря в нескінченість продовжена блакитним небом. Навіть душевне повітря літньої днини.

приймало м'яккі синяві тони, в яких танули й розпливалися контури далеких прибережних гір.

З моря дув вітер. Солоня прохолода принаджувала гостей, і вони, замовивши собі каву, мостились біля вікон, або сідали на веранді. Навіть хазяїн кав'ярні, кривоногий Мемет, пильно стежучи за потребами гостей, кидав своєму молодшому братові: «Джепар... бір-«каве... екі каве» ¹⁾, а сам вихилявся у двері, щоб одітхнути вохким холодком та зняти на мить з голоної голови круглу татарську шапочку.

Поки червоний од задухи Джепар роздував у комінку жар та постукував рондельком, щоб вийшов добрий «каймак» ²⁾, Мемет вдивлявся у море.

— Буде буря! — обізвався він, не обертаючись. — Вітер дужчає—он на човні збирають вітрила...

Татари повернули голови до моря.

На великому баркасі, що, здавалося, повертав до берега, справді звивали вітрила. Вітер надував їх, і вони виривалися з рук, як великі білі птахи; чорний човен нахилився і ліг боком на блакитні хвилі.

— До нас повертає,—обізвався Джепар,—я навіть пізнаю човен—то грек сіль привіз.

Мемет теж впізнав греків човен. Для нього це мало вагу, бо отріч кав'ярні він держав крамничку, також єдину на все село, і був різним. Значить—сіль йому потрібна.

Коли баркас наблизився, Мемет покинув кав'ярню і подався на беріг. Гості поспішилися вихилити свої філіжанки і рушили за Меметом. Вони перетяли круту вузьку вулицю, обігнули мечет і спустились каменистою стежкою до моря.

Сине море хвилювалось і кипіло на березі піною. Баркас підскакував на місці, хлюпав, як риба, і не міг пристати до берега. Сивосий грек та молодий наймит-дангалак, стрункий і довгоногий, вибиравалися з сил, налягаючи на весла, однак їм не вдавалося розігнати човен на береговий пісок. Тоді грек кинув у море котвицю, а дангалак почав швидко роззуватися та закачувати жовті штани вище колін. Татари перемовлялись з берега з греком. Синя хвиля скипала молоком біля їх ніг, а відтак танула і шипила на піску, тікаючи в море.

— Ти вже готовий, Алі?—крикнув грек на дангалака.

Замість відповіді Алі перекинув голі ноги через край човна і скоочив у воду. Зручним рухом він підхопив у грека мішок із сіллю, кинув собі на плече і поніс на беріг.

Його струнка фігура у вузьких жовтих штанах та синій куртці, здоровий засмалений морським вітром вид та червона хустка на голові прегарно одбивались на тлі блакитного моря. Алі скинув на пісок свою ношу і знову скоочив у море, занурюючи мокрі рожеві литки у легку й білу, як збитий білок, піну, а далі миючи їх у чистій синій хвилі. Він підбігав до грека і мусів ловити мент, коли човен опу-

¹⁾ Одна кава! дві кави!

²⁾ Піна на каві.

скався врівень з його плечем, щоб зручно було прийняти важкий мішок. Човен бився на хвилі і рвався з котвиці, як пес з ланцюга, а Алі усе бігав од човна на беріг і назад. Хвиля здоганяла його та кидала йому під ноги клубки білої піни. Часом Алі пропускав зручний момент і тоді хапався за бік баркаса і піднімався разом з ним догори, мов краб, приліплений до кораблевого облавка.

Татари сходились на беріг. Навіть у селі, на пласких дахах осель, з'являлися, не вважаючи на спеку, татарки і виглядали звідти, як барвні квітки на грядках.

Море де-далі втрачало спокій. Чайки знімались з одиноких берегових скель, припадали грудьми до хвилі і плакали над морем. Море стемніло, змінилось. Дрібні хвилі зливались до-купи і мов брили зеленкуватого скла непомітно підкрадались до берега, падали на пісок і розбивались на білу піну. Під човном клекотіло, кипіло, шумувало, а він підскакував і плигав, немов нісся кудись на білогривих звірях. Грек часто озирався назад і з тривогою поглядав на море. Алі прудкіше бігав од човна на беріг, увесь забризканий піною. Вода при березі починала каламутитись і жовкнути; разом з піском хвиля викидала з дна моря на беріг каміння і, тікаючи назад, волікла їх по дні з таким гуркотом, наче там щось велике скреготало зубами й гарчало. Прибій за яких півгодини перескакував уже через каміння, заливав прибережну дорогу і підбирався до мішків із сіллю. Татари мусіли відступити назад, щоб не замочити капців.

— Мемет!.. Нурла!.. Поможіть, люди, а то сіль підмочить... Алі, йди-ж туди!—хрипів грек.

Татари заворушились, і поки грек танцював з човном на хвилях, з нудьгою позираючи на море, сіль опинилась у безпечному місці.

Тим часом море йшло. Монотонний, ритмичний гомін хвиль перейшов у бухання. Спочатку глухе, як важке сапання, а далі сильне й коротке, як далекий постріл гармати. На небі сірим павутинням снувались хмари. Розгойдане море, вже брудне і темне, наскакувало на беріг і покривало скелі, по яких потому стікали патьоки брудної зіпненої води.

— Ге-ге!.. Буде буря!.. — кричав Мемет до грека.—Витягай на беріг човен.

— Га? Що кажеш? — хрипів грек, намагаючись перекричати шум прибою.

— Човен на беріг!—гукнув що-сили Нурла.

Грек неспокійно закрутився і серед бризків і рику хвиль почав розпутувати ланцюг, ув'язувати мотуззя. Алі кинувся до цепу. Татари скидали капці, закачували штани й ставали до помочи. Врешті грек підняв котвицю, і чорний баркас, підхоплений брудною хвилею, що з ніг до голови змила татар, посунув до берега. Купка зігнутих і мокрих татар з галасом витягала з моря, серед клекоту і піни, чорний баркас, немов якусь морську потвору або величезного дельфіна.

Та ось баркас ліг на піску. Його прив'язано до палі. Татари обтріпувались і важили з греком сіль.

Алі помагав, хоч часом, коли хазяїн забалакувався з покупцями, він позирав на незнайоме село. Сонце стояло вже над горами. По голому сірому виступу скелі ліпились татарські халупки, зложені з дикого каміння, з плоскими земляними покрівлями, одна на одній, як хатки з карт. Без тинів, без воріт, без вулиць. Криві стежки вились по каменистій спадині, щезали на покрівлях і з'являлись десь нижче, просто од мурованих сходів. Чорно і голо. Тільки на одній покрівлі росла якимсь чудом тонка шовковиця, а знизу здавалось, що вона розстеляла темну корону на блакиті неба.

Зате за селом, в далекій перспективі, відкривався чарівний світ. В глибоких долинах, зелених од винограду і повних сивої мли, тіснились кам'яні громади, рожеві од вечірнього сонця або синюючі густим бором. Круглі лисогори, мов велетенські шатра, кидали од себе чорну тінь, а далекі шпилі, сизо-блакитні, здавались зубцями застиглих хмар. Сонце часом спускало з-за хмар, у млу, на дно долини, скісні пасма золотих ниток—і вони перетинали рожеві скелі, сині ліси, чорні важкі шатра та засвічували вогні на гострих шпилях.

При цій казковій панорамі татарське село здавалось грудю дикого каменя, і тільки рядок струнких дівчат, що вертали од «чішме»¹⁾ з високими кухлями на плечах, оживляв кам'яну пустелю.

Край села, у глибокій долині, біг поміж волоських горіхів струмок. Морський прибіг спинив його воду, і вона розлилась поміж деревами, одбиваючи в собі їх зелень, барвні халати татарок та голі тіла дівтори.

— Алі!—гукнув грек.—поможи зсипати сіль.

За ревом моря Алі ледве дочув.

Над берегом висів солоний туман од дрібних бризків. Каламутне море скаженіло. Вже не хвилі, а буруни вставали на морі, високі, сердиті, з білими гребнями, од яких з лускотом одривались довгі китиці піни і злітали догори. Буруни йшли невпинно, підбирали під себе зворотні хвилі, перескакували через них і заливали беріг, викидаючи на нього дрібний пісок. Скрізь було мокро, поналивано, в берегових ямках лишалась вода.

Раптом татари почули тріск, і рівночасно вода полилась їм у капці. То сильна хвиля підхопила човен і кинула його на паль. Грек підбіг до човна і ахнув: у човні була діра. Він кричав од горя, лаявся, плакав,—та рев моря покривав його лемент. Довелось витягти човен далі і прив'язати знов. Грек був такий сумний, що хоч запала ніч і Мемет кликав його в кав'ярню, не пішов у село і лишився на березі. Мов привиди блукали вони з Алі серед водяного пилу, сердитого бухання та сильного запаху моря, що проймав їх наскрізь. Місяць давно вже зійшов і перескакував з хмари на хмару; при світлі його берегова смуга біліла од піни, наче вкрита першим пухким снігом. Врешті Алі, зваблений вогнями в селі, намовив грека зайти в кав'ярню.

Грек розвозив сіль по прибережних кримських селах раз на рік

¹⁾ Фонтан.

і, звичайно, боргував. На другий день, щоб не тягти часу, він наказав Алі лагодити човен, а сам подався гірською тропою збирати по селах довги; берегова стежка була затоплена, і з боку моря село було одрізане од світа.

Вже з полудня хвиля почала спадати, і Алі взявся до роботи. Вітер тріпав червону хустинку на голові дангалака, а він порався коло човна та курникав монотонну, як прибій моря, пісню. У відповідний час, як добрий мусульманин, він розстеляв на піску хустинку і ставав на коліна у богомільному спокої. Вечорами він розкладав над морем вогонь, варив собі пілав з підмоченого рижу, що лишився на баркасі, і навіть лагодився ночувати при човні, та Мемет покликав у кав'ярню. Там лиш раз на рік, як наїздили покупці винограду, трудно було здобути місце, а тепер вільно й простору.

В кав'ярні було затишно. Джепар дрімав коло печи, завішаної блискучою посудиною, а в печі дрімав і попелів огонь. Коли Мемет будив брата покликом «каве!», Джепар здригався, схоплювався і брався за міх, щоб розбудити вогонь. Вогонь у печі скалив зуби, пирскав іскрами і поблискував по мідяній посуді, а по хаті розходилась запашна пара свіжої кави. Під стелею гули мухи. За столами, на широких оббитих китайкою ослонах сиділи татари; в одному місці грали в кості, у другому в карти, і скрізь стояли малі філіжанки з чорною кавою. Кав'ярня була серцем села, куди збігались усі інтереси людности, усе те, чим жили люди на камені. Там засідали самі значні гості,—старий суворий мулла Асан, в чалмі і довгому халаті, що мішком висів на його кістлявому задубілому тілі. Він був темний і упертий, як ослик, і за те всі його поважали. Був тут і Нурла-ефенді, багатир, що мав руду корову, плетену гарбу і пару буйволів, а також заможний «юзбаш» (сотник), посідач єдиного на ціле село коня. Всі вони були родичі, як і ціла людність того невеликого закинутого села, хоч це не заважало їм ділитися на два ворожі табори. Причина ворожнечі таїлась у невеличкому джерелі, що било з-під скелі і стікало течійкою як-раз посередині села, поміж татарськими городами. Тільки ця вода давала життя всьому, що росло на камені, і коли одна половина села пускала її на свої городчики, у другій боліло серце дивитись, як сонце і камінь в'ялять їм цибулю. Дві найбагатші й найбільш впливові особи в селі мали городи на різних боках течійки: Нурла—на правому, юзбаш—на лівому. І коли останній спускав воду на свою землю, Нурла затамовував потік вище, одводив його до себе і давав воду своєму куткові. Це гнівило всіх лівобережних, і вони, забуваючи на родинні звязки, боронили право на життя своїй цибулі та розбивали один одному голову. Нурла і юзбаш стояли на чолі ворогуючих партій, хоч юзбашева партія немов переважала, бо на її боці був мулла Асан. Ця ворожнеча помічалась і в кав'ярні: коли прихильники Нурли грали в кості, то юзбашеві з призириством дивились на них і сідали до карт. В одному вороги сходились: усі пили каву. Мемет, що не мав города і як комерсант стояв вище партійних суперечок, усе шкандибав на кривих ногах од Нурли до юзбаша, зацитував і мирив. Його гладке обличчя

і голена голова лисніли як у облупленого барана, а в хитрих очах, завжди червоних, бликував неспокійний вогник. Він вічно був чимсь заклопотаний, щось вічно розмірковував, пригадував, лічив і раз-у-раз бігав у крамничку, у льох та знову до гостей. Часом він вибігав з кав'ярні, піднімав лице вверх, до пласкої покрівлі, і кликав:

— Фатьме!..

І тоді од стін його дому, що здійсмався над кав'ярнею, одділялась мов тінь завинена у покривало жінка і тихо проходила через покрівлю до самого її краю.

Він кидав їй на верх порожні мішки, або щось наказував різким скрипучим голосом, коротко і владно, як пан служебці, і тінь зникала так само непомітно, як і з'явилась.

Алі раз побачив її. Він стояв коло кав'ярні і стежив, як тихо ступали жовті патинки по кам'яних сходах, що еднали Меметову хату з землею, а ясно-зелене «фередже»¹⁾ складками спадало по стрункій фігурі од голови аж до червоних шараварів. Вона спускалась тихо, поволі, несучи в одній руці порожній кухоль, а другою притримуючи фередже так, що тільки великі, довгасті чорні очі, вимовні як у гірської сарни, міг бачити сторонній. Вона спинила очі на Алі, відтак спустила повіки і пройшла далі тихо і спокійно, мов єгипетська жриця.

Алі здалося, що ті очі пірнули в його серце, і він поніс їх з собою.

Над морем, лагодячи човна та курникаючи свої сонні пісні, він дививсь у ті очі. Він бачив їх скрізь: і в прозорій, як скло і як скло дзвінкій хвилі, і в гарячому, блискучому на сонці камені. Вони дивилися на нього навіть з філіжанки чорної кави.

Він частіше поглядав на село і часто бачив на кав'ярні, під одним деревом, невиразну фігуру жінки, що була звернена до моря, немов шукала своїх очей.

До Алі скоро звикли в селі. Дівчата, проходячи од чішме, ніби ненароком одкривали обличчя, коли стрічались з красуном-турком, потому паленіли, йшли швидче й шептались поміж себе. Мужській молоді подобалась його весела вдача. Літніми вечорами, такими тихими й свіжими, коли зорі висіли над землею, а місяць над морем, Алі виймав свою зурну, привезену з-під Смирни, примощувався під кав'ярнею або де-інде і розмовляв з рідним краєм сумними, хапаючими за серце звуками. Зурна скликала молодь,—мужську, звичайно. Їй зрозуміла була пісня сходу, і скоро в тіні кам'яних осель, перетканій блакитним світлом, починалась забава: зурна повторяла один і той самий голос, монотонний, невиразний, безконечний, як пісня цвіркуна, аж робилось млосно, аж починало під серцем свербіти і запаморочені татари підхоплювали в такт пісні:

— О-ля-ля... о-на-на...

З одного боку дрімав таємний світ чорних велетнів-гір, з другого лягло долі погідне море й зідхало крізь сон, як мала дитина, і тремтіло під місяцем золотою дорогою..

¹⁾ Плащ.

— Оля-ля... о-на-на...

Ті, що дивились згори, з своїх кам'яних гнізд, бачили часом протягнену руку, що попадала під промінь місяця, або тремтячі у танці плечі, і слухали одноманітний, в'їдливий приспів до зурни:

— Оля-ля... о-на-на...

Фат'ма теж слухала.

Вона була з гір. З далекого гірського села, де жили інші люди, де були свої звичаї, де лишилися подруги. Там не було моря. Прийшов різник, заплатив батькові більше, ніж могли дати свої парубки, і забрав її до себе. Противний, неласкавий, чужий, як усі тут люди, як цей край. Тут нема родини, нема подруг, прихильних людей, це край світа, нема доріг навіть звідси.

— Оля-ля... о-на-на...

Нема доріг навіть, бо як море розсердиться, то забирає єдину прибережну тропу... Тут тільки море, скрізь море. Вранці спить очі його блакить, удень гойдається зелена хвиля, вночі воно дихає, як слаба людина. В годину дратує спокоем, у негоду плює на беріг, і б'ється, і реве, як звір, і не дає спати... Навіть у хату залазить його гострий дух, од якого нудить... Од його не втічеш, не сховаєшся, воно скрізь, воно дивиться на неї... Часом воно дрочиться: укриється білим, як сніг на горах, туманом,—здається, нема його, щезло,—а під туманом все-таки б'ється, стогне, зідхає,—ось як тепер-о!..

Бу-ух!.. бу-бух!.. бу-ух!..

— Оля-ля... о-на-на...

Б'ється під туманом, як дитина в пелюшках, а потому скидає їх з себе... Лізуть вгору довгі, подерті шматки туману, чіпляються до мечету, закутують село, залазять у хату, сідають на серце,—навіть сонця не видно... Та от тепер... от тепер...

— Оля-ля... о-на-на...

Тепер вона часто виходить на дах кав'ярні, притуляється до дерева і дивиться на море... Ні, не моря вона шукає, вона стежить за червоною пов'язкою на голові чужинця,—немов сподівається, що побачить його очі—великі, чорні, гарячі, які їй сняться... Там, на піску, над морем, зацвіла тепер її любима квітка—гірський крокіс...

— Оля-ля... о-на-на...

Зорі висять над землею, місяць над морем...

— Ти здалеку?

Алі здригнувся. Голос ішов звверху, з даху. і Алі підняв туди очі. Фат'ма стояла під деревом, тінь од якого вкривала Алі.

Він спаленів і заїкнувся.

— З-п-під... Смирні... далеко звідси...

— Я з гір.

Мовчанка.

Кров бухала йому до голови, як морська хвиля, а очі полонила татарка й не пускала од своїх.

— Чого забився сюди? Тобі тут сумно?

— Я бідний—ні зірки на небі, ні стебла на землі... Заробляю.

— Я чула, як ти граєш...

Мовчанка.

— Весело... У нас в горах також весело... музики, дівчата веселі... у нас нема моря... А у вас?

— Близько нема...

— Йохтер? ¹⁾ І ти не чуєш у хаті, як воно дихає?

— Ні, у нас замість моря—пісок... Несе вітер гарячий пісок, і ростуть гори, немов горби верблюжі... У нас...

— Цсс!..

Вона неначе ненароком висунула з-під фередже білий випещений вид і поклатла з фарбованим нігтем палець на повні й рожеві уста.

Навкруги було безлюдно. Блакитне, як друге небо, дивилось на них море, і лиш біля мечету просунулась якась жіноча постать.

— Ти не боїшся, ханим ²⁾, розмовляти зо мною? Що зробить Мемет, як нас побачить?

— Що він схоче...

— Він нас заб'є, як побачить!

— Як він схоче...

Сонця не було ще видко, хоч де-які шпилі вже рожевіли. Темні скелі виглядали понуро, а море лежало внизу під сірою паволокою сну. Нурла спускався з Яйли і сливе біг за своїми буйволами. Він поспішався, йому було так пильно, що він не помічав навіть, як копиця свіжої трави зсувалась з горби на спини буйволам і розтрушувалась по дорозі, коли високе колесо, зачепившись за камінь, підкидало на бігу плетеною гарбою. Чорні присадкуваті буйволи, покручуючи мохнатыми горбами й лобатыми головами, звернули в селі до свого обійстя, але Нурла опам'ятався, повернув їх у другий бік і зупинивсь аж перед кав'ярнею. Він знав, що Мемет там ночує, і шарпнув двері.

— Мемет, Мемет, кель мунда! (йди сюди!).

Мемет, заспаний, скочив на ноги і протирав очі.

— Мемет! Де Алі?—пспитав Нурла.

— Алі... Алі... тут десь...—і він обвів зором порожні лавки.

— Де Фатьма?

— Фатьма?.. Фатьма спить...

— Вони в горах.

Мемет витріщив на Нурлу очі, спокійно перейшов через кав'ярню і виглянув на двір. На дорозі стояли буйволи, засипані травою, і перший промінь сонця лягав на море.

Мемет вернувся до Нурли.

— Чого ти хочеш?

— Ти божевільний... Я тобі кажу, що твоя жінка втікла з дан-галаком... Я їх бачив, як повертав з Яйли.

¹⁾ Нема?

²⁾ Пані, хазяйка.

Меметові очі полізли наверх. Дослухавши Нурлу, він одіпхнув його, вискочив з хати й, коливаючись на своїх кривих ногах, поліз по східцях наверх.

Він оббіг свої покої й вискочив на дах кав'ярні. Тепер він справді був як божевільний.

— Осма-ан!—крикнув він хриплим голосом, приклавши долоні до рота.—Са-алі!.. Джепа-ар!.. Бекір!.. Кель мунда!—Він обертався на всі сторони і скликав, як на пожежу:—Усе-ін!.. Мустафа-а!

Татари прокидались і з'являлись на пласких покрівлях.

Тим часом Нурла помагав знизу:

— Асан!.. Мамут!.. Зекерій-а-а!..—волав він не своїм голосом.

Сполох літав над селом, знімався вгору, до верхніх хатин, скочувався вниз, скакав з покрівлі на покрівлю і збирав нарід. Червоні фези з'являлись скрізь і кривими та крутими стежками збігались до кав'ярні.

Нурла пояснив, що сталося.

Мемет, червоний і непритомний, мовчки поводив по юрбі вибалушеними очима. Врешті він підбіг до краю покрівлі і скочив униз зручно і легко, як кіт.

Татари гули. Усіх тих родичів, що ще вчора розбивали один одному голову у сварці за воду, єднало тепер почуття образи. Зачеплено не тільки Меметову честь, але й честь усього роду. Якийсь злидений, мерзенний дангалак, наймит і заволока... річ нечувана! І коли Мемет виніс із хати довгий ніж, яким різав вівці, і, блиснувши ним на сонці, рішуче застромив за пояс, рід був готовий.

— Веди!

Нурла рушив попереду, за ним, налягаючи на праву ногу, поспішався різник і вів за собою довгу низку обурених і завзятих родичів.

Сонце вже показалося і пекло камінь. Татари злазили вгору добре відомою їм стежкою, витягшись у лінію, як колонка мандруючих мурах. Передні мовчали, і тільки ззаду зрідка сусіди перекидались словом. Нурла виступав з рухами гончого пса, який нюшить уже дичину. Мемет, червоний і понурий, помітніше шкандибав. Хоч було ще рано, сірі маси каміння нагрілися вже як черинь печи. По їх голих, випнутих боках, то круглих як велетенські шатра, то гострих мов закляті хвилі, слався м'ясистим листом отруйний молочай, а нижче, туди їк морю сповзав поміж синяві груди каміння яро-зелений капорець. Вузенька стежка, ледве помітна, як слід дикого звіря, щезала часом серед кам'яної пустині, або ховалась під виступом скелі. Там було воко й холодно, і татари піднімали фези, щоб освіжити голені голови. Звідти вони знову вступали у піч,—розпалену, душну, сіру й залиту сліпучим сонцем. Вони уперто дерлись на гори, подавшись тулубом трохи вперед, погойдуючись злегка на вигнутих дугою татарських ногах, або обминали вузькі й чорні провалля, черкаючись плечем об гострий бік скелі та ставлячи на край безодні ноги з певністю гірських мулів. І чим далі вони йшли, тим важче їм було обминати перешкоди; чим сильніше пекло їх зверху сонце, а знизу камінь, тим більше завзяття одбивалось на їх червоних і уп'ялих обличчях, тим сильніше запеклість випирала їм з лоба очі. Дух цих

диких, ялових, голих скель, що на ніч вмирили, а вдень були теплі як тіло, обняв душі покривджених, і вони йшли обороняти свою честь і своє право з незламністю суворої Яйли. Вони поспішалися. Їм треба було перейняти втікачів, поки вони не добралися до сусіднього селя—Суаку—та не втікли морем. Правда, і Алі, і Фатьма були тут людьми чужими, не знали стежок і легко могли заплутатися в їх лабіринті, і на це рахувала погоня. Проте, хоч до Суаку лишилося небагато, ніде нікого не було видно. Робилось душно, бо сюди, в гори, не доїтав вогкий морський вітер, до якого вони звикли на березі. Коли вони спускались у провалля або злазили на гору, дрібні колючі каміння сипались їм з-під ніг, це дратувало їх, упрілих, стомлених і лихих: вони не знаходили того, чого шукали, а тим часом кожен з них покинув у селі якусь роботу. Задні трохи припинилися. Зате Мемет поривавсь наперед з затуманеним зором і головою як у роз'юшеного цапа і, шкутильгаючи, то виростав, то спадав, як морська хвиля. Вони почали тратити надію. Нурла опізнився—це було очевидячки. Проте йшли. Кілька раз кривий беріг Суаку блиснув їм з гори сірим піском і зникав.

Раптом Зекерія, один з передніх, сикнув і зупинився. Всі озирнулися на нього, а він, не мовлячи ні слова, простяг руку вперед і показав на високий кам'яний ріг, що виступав у море.

Там з-за скелі, на один мент мигнула червона головна пов'язка і зникла. У всіх закалатало серце, а Мемет стиха рикнув. Вони зирнулися,—їм прийшла до голови одна думка: як-би вдалося загнати Алі на ріг, то можна взяти його там голіруч. Нурла мав уже план; він поклав на уста палець і, коли всі замовкли, розділив їх на три частини, що мали оточити ріг з трьох сторін,—з четвертої скеля стрімко спала в море.

Всі стали обережними, як на влогах, тільки Мемет кипів і рвався наперед, просвердлюючи жадним оком скелю. Та ось виткнувся з-за каменя краєчок зеленого фередже, а за ним злавив на гору, немов виростав зі скелі, стрункий дингалак. Фатьма йшла попереду,—зелена, як весняний кущ, а Алі, на своїх довгих ногах, тісно обтягнених жовтими ноговицями, в синій куртці і червоній пов'язці, високий і гнучкий, як молодий кипарис, здавався на тлі неба велетнем. І коли вони стали на вершечку, з прибережних скель знявся табун морських птахів і вкрив блакить моря тремтячою сіткою крил.

Алі очевидячки заблудився і радився з Фатьмою. Вони з тривогою оглядалися на кручу, шукаючи стежки. Здалеку виднілась спокійна бухта Суаку.

Раптом Фатьма жახнулась і скрикнула. Фередже зсунулось з її голови і впало до долу, а вона з жахом втопила очі в налиті кров'ю, скажені чоловікові баньки, що дивились на неї з-за каменя. Алі озирнувся, і в ту ж мить з усіх сторін полізли на скелю, чіпляючись руками й ногами за гострі каміння, і Зекерія, і Джепар, і Мустафа,—всі ті, що слухали його музику і пили з ним каву. Вони вже не мовчали, з грудей їх разом з гарячим віддихом вилітала хвиля змішаних вигуків і йшла на втікачів. Тікати було нікуди... Алі випростався, уперся ногами на ка-

мінь, поклав руку на короткий ніж і чекав. Од його вродливого лиця, блідого й гордого, біла звага молодого орла.

Тим часом за ним, над кручею, кидалась, як чайка, Фат'яма... З одного боку було ненависне море, з другого—ще більш ненависний, нестерпучий різник. Вона бачила його побаранілі очі, недобрі сині уста, коротку ногу й гострий різницький ніж, яким він різав вівці. Її душа перелинула через гори. Рідне село. Зав'язані очі. Грають музики, і різник веде її звідти над море, як овечку, щоб заколоти... Вона розпучливим рухом закрила очі і втратила рівновагу... Синій халат у жовті півмісяці похилився по-за скелю і зник серед крику сполоханих чайок...

Татари жахнулись: ця проста й несподівана смерть одкинула їх од Алі. Алі не бачив, що сталося позад нього. Як вовк поведив він навкрути очима, дивуючись, чого вони ждуть. Невже бояться? Він бачив перед собою полиск жиких очей, червоні й завзяті обличчя, роздуті ніздрі й білі зуби,—і вся ця хвиля лютости раптом наскочила на нього, як морський прибій. Алі оборонявся. Він проколов руку Нурлі й дряпнув Османа, та в ту-ж хвилину його збили з ніг, і, падаючи, він бачив, як Мемет підняв над ним ніж і всадив йому межі ребра. Мемет колов куди попало, з нетямкою смертельно ображеного і з байдужістю різника, хоч груди Алі перестали вже дихати, а гарне обличчя набрало спокою.

Справа була скінчена, честь роду визволена з ганьби. На камені, під ногами, ваялось тіло дангалака, а біля нього стоптане й пошматоване фередже.

Мемет був п'яний. Він хитався на кривих ногах і вимахував руками, його рухи були безглуздими й зайвими. Розпіхнувши цікавих, що товпились над трупом, він ухопив Алі за ногу й поволік.

За ним рушили всі. І коли вони йшли назад тими самими стежками, спускаючись униз та злязачи на гору, розкішна голова Алі, з обличчям Ганімеда, билась об гостре каміння і спливала кров'ю. Часом вона підскакувала на нерівних місцях, і тоді здавалося, що Алі з чимсь згоджується й каже: «так, так»...

Татари йшли за ним і лаялись.

Коли процесія вступила врешті в село, всі пласкі покрівлі вкрились барвними масами жінок та дітей і виглядали, як сади Семирамиди.

Сотки цікавих очей проводили процесію аж до моря. Там на піску, аж білому од полудневого сонця, стояв похилений трохи чорний баркас, мов викинений у бурю дельфін з пробитим боком. Ніжна блакитна хвиля, чиста й тепла, як перса дівчини, кидала на беріг тонке мереживо піни. Море зливалось з сонцем у радісний усміх, що досягав аж ген далеко, через татарські оселі, через садки, чорні ліси, до сірих нагрітих громад Яйли.

Все осміхалось.

Без слів, без наради татари підняли тіло Алі, поклали його в човен і при тривожних жіночих криках, що неслися з села, з пласких дхів як зойк морських чайок, дружно зіпхнули човен у море.

Шурхнув по камінцях човен, плюхнула хвиля, загойдався на ній баркас і став.

Він стояв, а хвиля гралась навкруг його, плюскала в боки, бризкала піною і потиху, ледве помітно односила в море.

Алі плив назустріч Фатьмі..

Січень, 1902 р.
Чернівці.

Цвіт яблуні.

Е т ю д.

Я щільно причинив двері од свого кабінету. Я не можу... Я рішуче не можу чути того здушеного, з присвистом віддиху, що, здається, сповняє собою весь дім. Там, у жіничній спальні, вмирає моя дитина. Я ходжу по своєму кабінеті, ходжу вже третю безсонну ніч, чуткий, як настроєна арфа, що гучить струнами од кожного руху повітря. Моя лямпа під широким картоновим абажуром ділить хату на два поверхи: вгорі—темний, похмурий, важкий, під ним—залитий світлом, з ясними бликами й з сіткою тіней. Послана на кушетці й неторкана постіль особливо ріже око. За чорними вікнами лежить світ, затоплений ніччю, а моя хата здається мені каютою корабля, що пливе десь у невідомому чорному морі разом зо мною, з моєю тугою і з моїм жахом. Мені дивно, що я все помічаю, хоч горе забрало мене цілком, полонило. Я навіть, проходячи повз стіл, поправив фотографію. О! Тепер симетрично!.. А свист невгавав. Я його чую й крізь зачинені двері. Я не піду до спальні. Чого? Я й так бачу все,—бачу свою дівчину, її голі ручки на рядні; бачу, як ходять під рядном її груди, як вона розтулює спечені губи й ловить повітря. Оце мале, звичайно таке дике, тепер обіймає пухкими рученятами шию лікаря й само одкриває рота. Таке покірливе тепер, котинятко... Це мені крає серце. Коли-б швидче кінець!..

Я прислухаюсь. Найменчий шелест або стук,—і моє серце падає і завмирає. Мені здається, що зараз станеться щось незвичайне: проникне крізь вікно якась істота з великими чорними крилами, просунеться по хаті тінь, або хтось раптом скрикне—й обірветься життя. Я прислухаюсь. Ні, дім не спить. В ньому живе щось велике, невідоме. Я чую, як воно дихає, зідхає, як неспокійно калатає його серце й б'ється живчик. Я знаю—то тривога. Вона держить у своїх обіймах навіть хатне повітря, і так хочеться вибитись з-під її гніту, вийти з дому і скинути її з себе!..

А я ходжу. Рівним, розміреним кроком, через усю хату, з кутка в кутку. З кутка в кутку. Я не чую своїх ніг, не керую ними,—вони носять мене самі, мов заведений механізм, і тільки голова моя, мов павук павутиння, снує мереживо думок. У вікна дивиться ніч, без кінця довгі, глибокі чорні простори. Десь далеко стукає калатало нічного сторожа. Скільки віків будить воно нічну тишу своїм дерев'яним язиком, скільки людей, поколінь пережило... Воно завжди викликає у мене настрій, почуття звязку з далеким минулим, з життям моїх пращурів. Щось є просте й миле у тій промові калатала, якою воно серед тиші й без-

люддя обіцяє боронити спокій твого сону... Чому-б мені не взяти такої ночі до того епізоду розпочатого мною роману, де Христина, покинувши свого чоловіка, опинилась раптом з великого города в глухому містечку? Їй не спиться. Вона відчиняє вікно своєї хати... Ціле море дерев у цвіту... м'якими чорними хвилями котиться навкрути... Спить містечко, як купа чорних скель... Ні звука, ні білка під хмарним небом. Тільки запахи душать груди та тріпочеться оддаль глухе калатало, немов перебої серця незримого велетня... Яке це нове для Христини, невидане... Вона відчуває...

Я стрепенувсь. Боже, що зо мною? Чи я забув, що у мене вмирає дитина? Я приклав ухо до дверей. Свистить? Свистить... Як їй трудно дихати, як вона мучиться, бідна пташка... Мені самому сперло віддих у грудях од того свисту, і я починаю глибоко втягати повітря, дихати за неї, наче їй від того легше буде... Х-ху!

Однак мене морозить... Щось од спини розлазиться холодними мурашками по всьому тілі, і щелепи трясуться... Я не спав три ночі... мене гризе горе, я втрачаю єдину й кохану дитину... І мені так жалко стає себе, я такий скривджений, такий бідний, самотній, я ввесь куюся, лице моє жалібно кривиться і в очах крутиться гірка сльоза...

Що то? Щось грюкнуло дверима й полопотіло босими ногами... Кінець?

Я завмер на місці й серце моє стало. Щось переливається, і дзвенить відро залізною дужкою. То Катерина внесла щось у хату. Я бачу цю стурбовану і заспану жінку; вона покірливо топчеться по ночах, вона теж любить нашу Оленку. Добра душа!..

І знов усе тихо, коли-б не той свист здушеного горла, не те сичання чигаючої смерті... Куди мені втікти од того свисту, де мені подітися? Я не маю вже сили слухати його... А тим часом я цілком певний, що я не вийду з цієї хати, бо я не можу не слухати його. Він мене приковує. Поки я чую його, я знаю, що моя дитина ще жива. І я ходжу і мучусь, і у мене всі жилки болять од того свисту...

Вже пізно. Лямпа починає чадіти й гаснути. Я чую, що тріщить гніт, і бачу, як блимає світло,—то підіймається, то падає, мов груди моєї дитини. Я з жахом вдивляюсь у цю боротьбу світла з життям, і мені здається, що в той мент, як воно погасне, одлетить душа моєї Оленки.

Страх—який я став забобонний! Я засвічую свічку і раптом, набравшись зваги, гашу лампу. В хаті стає темніше, пропали бліки й різкі тіні, на всьому лів сірий сумний колорит. Сумно стало в моїй хаті. Я волочу втомлені ноги по-між сірими меблями, а за мною тихо волочиться моя згорблена тінь. Голова снує думки. Про що я думаю? Я думаю про щось чуже, стороннє, неважнє, а проте тямлю, що я не забув свого горя. Якись голоси говорять у мені: «Чи не хочете оселедця»? Що? Якого оселедця? Я не задумуюсь над цим. Хтось чужий поспитав,—і так воно лишилося. «Гідрохінон... гідрохінон... гідрохінон»... Чогось це слово мені влодобалося, і я повторюю його з кожним кроком і боюсь пропустити в ньому якийсь склад. Воно якусь дивну полеткість

робить моїм гарячим очам, вони спочивають, солодко спочивають, і перед ними починають простягатися довгі зелені луки з такою свіжою травою... Не чую свисту, затихло калатало...

Дзигарі в столовій пробили другу. Голосно, різко. Ці дзвінки впали мені на голову, як грім із неба, як ніж гільтини. Вони мене мало не забили.

Коли ви в горі, коли ви що-хвилини сподіваєтесь якогось лиха і душа, ваша напружена, мов струна на струменті, раджу вам зупинити дзигарі. Як-що ви стежите за ними, вони без кінця продовжують ваші муки. Коли-ж забуваєте за них, вони нагадують про себе, як цегла, що падає на голову. Вони байдуже рахують ваше терпіння і довгими стрілами-пальцями наближають хвилину катастрофи.

З-перед очей моїх пропали зелені луки, і я знову почув далеке калатало.

Вікно сіріє. В хаті все так само, як і досі було: так само вигинається од руху повітря жовте полум'я свічки, так само хилитаються тіні, висить морок, а проте є щось нове. Певно сіре вікно.

Я роблюсь занадто чутким, мої очі помічають те, чого раніш не бачили. Я бачу навіть себе, як я ходжу з кутка в куток поміж непотрібними мені й наче не моїми меблями; бачу своє серце, в якому нема найменшого горя. Що-ж, смерть—то й смерть, життя—то й життя!..

Двері од кабінету рипнули, і в хату тихо входить лікар. Хороший, давній друже! Він тільки-що з спальні, од моєї дитини. Він стискає мені руку й дивиться в очі. І я розумію його. Нема рятунку? Нема,—кажуть його чесні очі. Він непотрібний, і одходить, а на порозі стоїть жінка і повним благання і надії поглядом проводить його через усю хату, наче він несе з собою життя нашої Оленки.

Потому вона переводить очі на мене. Гарячі й темні од нічниць і тривоги, блискучі од сліз і гарні. Її чорне волосся, зав'язане грубим жмутом, таке м'яке і тепле. Все це я бачу. Все це я бачу. Я бачу її миле заплакане обличчя, її голу шию і злегка розхристані груди, звідки йде запашне тепло молодого тіла, і в той мент, коли вона лежить у мене на грудях і тихо ридає, я обіймаю її не тільки як друга, а як привабливу жінку, і наче крізь сон тямлю, що в голові моїй лишається невисловлена думка: «Не плач. Не все пропало. Ще у нас будуть»... А, підлість!.. Як може родитись така потіха під свист здушеного смертю горла? Оленка вмирає... Ні, це не може бути... Це дико... це безглуздо... Хто її забирає? Кому потрібне її життя?.. Хто може виточити кров моего серця, коли я ще живий... Мою Оленку, мою радість, мою дитину єдину... Ні, не може того бути... Не може бути. А, це безглуздо врешті, кажу я!..

Моя жінка, сполохана стогоном із спальні, метнулась туди, а я кидаюсь по хаті, як зранений звір, і в непогамованій злості розпихаю меблі й хочу все знищити. «Це подлю, це безглуздо»,—кричить у мені щось, і зуби скриплять од скритого в серці болю. «Сто чортів! Це насильство!»—бунтує моя істота. «Це закон природи»,—говорить щось ззаду виразно, але я не слухаю і бігаю по хаті. З моїх уст готові зірва-

тися грубі слова лайки, і я говорю їх у голос і сам лякаюсь свого голосу. Щелепи мені зводять, холодний піт вмиває чоло... Я падаю в крісло, закриваю очі долонею... А-а!

Я сиджу так довго.

Чи то мені здається, чи справді свист тихшає? Що-ж воно—кінець? Але жінка мовчить, не чути плачу. А може їй легше! Може їй легше, моїй дитині! Може все минеться, вона засне, і завтра її очки будуть сміятися до тата? Хіба-ж це неможливо? Хіба-ж я сам, як був дитиною, не вмирав уже, навіть лікарі од мене одмовились, а проте... Господи! Єсть-же якась сила, яку можна вблагати!..

Свистить? Ні, справді наче легше їй дихати... Коли-б тільки заснула. Коли-б заснула... о, я мабуть помилився при прощанні з лікарем. Він не міг-би дивитись так сміливо мені в очі...

Раптом дикий крик, крик матери викидає мене з крісла. Ноги мої мліють, але я біжу... Я мчусь на-осліп, все перекидаю, б'юсь руками об двері, наскакую на жінку, що в істеричному нападі ламає руки. Я все розумію. Аж ось кінець.

Ну, з тою вже нічого робити, треба заспокоїти жінку. Я її обіймаю, втишую, говорю якісь слова, яким сам не вірю, і цілую холодні, мокрі од сліз руки. За поміччю Катерини, лаврових крапель, поцілунків і холодної води мені вдається врешті очутити жінку й вивести її з спальні. Вона вже не кричить, вона гірко, нерозважно плаче. Хай виплачеться бідна.

А я біжу в спальню. Чого? Хіба я знаю. Шорсь тягне мене. Я стаю на порозі й дивлюся. Я чую, що мої лиця присохли до вилиць, очі сухі і не змигнуть, наче хто вставив їх у рогову оправу. Я бачу все незвичайно виразно, як у гарячці.

Посеред хати, на великому подвійному ліжку, на білих ряднах лежить мое кришенятко, уже посиніле. Ще дихає. Слабий свист вилітає крізь спечені уста і дрібні зубки. Я бачу скляний уже погляд напівзакритих очей, а мої очі, мій мозок жадібно ловлять усі деталі страшного моменту... і все записують... І те велике ліжко з маленьким тілом, і не-сміливе світло фанного ранку, що обняло сіру ще хату... і забуту на столі, незгашену свічку, що крізь зелену умбрельку кидає мертві тони на вид дитини... і порозливану долі воду, й блиск свічки на пляшці з лікарством... Щоб не забути... щоб нічого не забути... ні тих ребер, що з останнім диханням то підіймають, то опускають рядно... ні тих, мертвих уже, золотих кучерів, розсипаних по подушці, ані теплого запаху холодючого тіла, що виповняє хату. Все воно здається мені... колись... як матеріал... Я це чую, я розумію, хтось мені говорить про це, хтось другий, що сидить у мені... Я знаю, що то він дивиться моїми очима, що то він ненажерливою пам'яттю письменника всичує в себе всю цю картину смерті на світланні життя... Ох, як мені гидко, як мені страшно, як ця свідомість ранило моє батьківське серце!.. Я не витримаю більше. Геть, геть з дому яко-мога швидче...

Цвітуть яблуні. Сонце вже встало і золотить повітря. Так тепло, так радісно. Птахи щебечуть під блакитним небом. Я машинально зри-

ваю цвіт яблуні й прикладаю холодну од роси квітку до лица. Рожеві платочки од прубого дотику руки обсипаються і тихо падають додолю. Хіба не так сталося з життям моєї дитини?

А проте природа радіє.

І чого не змогла зробити картина горя, те викликала радість природи. Я плачу. Сльози легкості капають услід за платочками, а я з жалем дивлюсь на непотрібну мені зелену чашечку, що лишилась у руках...

Я не можу вернутись до хати і лишаюсь у саду. Ну, що-ж—сталося. Факт. Може їй луче тепер. Хіба я знаю?

Факт!.. А як трудно повірити мені цьому фактові, погодитися з ним. Ще недавно, усього шість—ні, п'ять день, як вона бігала тут, у саду, і я чув лопотіння її босих ноженят. Чи ви завважили, яка то радість слухати лопотіння босих маленьких ніжок? Ще недавно,—просто, здається, вчора було,—стояли ми з нею під нашою любимою вишнею. Вишня була вся в цвіту, як букет. Ми держались за руки, підняли догори голови й слухали, як грають у цвіту бджоли. Крізь білий цвіт виднілось синє небо, а на траві гралось весняне сонце.

А от тепер...

Вона була така втішна, ми з жінкою часто сміялись з її вигадок.

Коли я чесався щіткою, вона називала те «тато замітає голову», мої комірчики прозвала обручами, не вимовляла літери *p* і замість «стидно» казала «стиндо».

Хіба я можу забути, як вона, роздягшись на ніч, приходила до мене сказати «на добраніч», в коротенькій сорочечці, вся тепла й рожева, з голими рученятами і з пухкими ніжками. Одною рукою вона притискала до грудей свою одежу, а другу закидала мені на шию й підставляла для поцілунка розпалену прою щічку.

Я не забуду щастя дотику до її шовкових кучерів, не забуду її душі, що дивилась крізь сині очі,—моєї душі, тільки далеко кращої, чистішої, невинної.

Яка-то вона тепер, моя маленька донечка? Ні, треба не думати, її нема. Де її поклали? Яка вона тепер? Я цікавлюся. Я нариваю цілі пучки цвіту яблуні, повні руки, і несу в хату. Я не знаю, де знайду свою дитину де її поклали, і в першій хаті, в яку вступлю, в гостиній, натикаюсь на стіл, а на ньому...

То ти тут лежиш, моя маленька! Якою-ж ти великою стала, як ти зросла зразу, наче тобі не три роки, а цілих шість...

Я обкладаю її цвітом яблуні зо всіх боків, засипаючи тими квітками, такими ніжними, такими чистими, як моя дитина.

Потому дивлюся на неї.

Вона лежить, простягши голі ручки, витягнена й ненатуральна, як воскова лялька. На ній коротенька біла сукеночка й жовті нові капчики з помпонами, що я недавно купив їй. Вона так тішилася ними.

В її головах горить світло. Це чудне, неприродне, бліде, мов мертва світло серед білого дня. Тремтячим блиском воно цілує мертві щічки.

Я дивлюсь на це воскове тіло, і дивний настрій охоплює мене. Я

почуваю, що воно мені чуже, що воно не має жадного звязку з моїм живим організмом, у якому тече тепла кров, що я кохаю не те, що я сумую не за ним, а за чимсь другим, живим, що лишилось у моїй пам'яті, відбилось там золотим промінням...

А моя пам'ять, той нерозлучний секретар мій, уже записує: і цю безвладність тіла серед цвіту яблуні, і гру світла на посинілих лицях, і мій дивний настрій...

Я знаю, на що ти записуєш усе те, моя мучителько! Воно здасться тобі... колись... як матеріал...

Моя мила донечко, ти не гніваєшся на мене?

1902.
Чернівці.

Він іде.

О б р а з о к.

Прикмети були погані. Становий, здається, незадоволений був з того, що взяв, і хоч запевняв, що не допустить погрому, але йому вірили мало. Найгірше було те, що ніхто напевно не знав, чи одмінять процесію з образом Спаса, яка мала відбутись завтра, по церковній відправі. Про це з тривогою говорили в містечку, і крамарі, забувши на покупців, лишали свої крамниці на божу ласку, а самі збирались купками на майдані, серед містечка. Тут притишеними, таємничими голосами, тривожно озираючись навкруги, переказували одні другим про якихсь непевних, чужих людей, що з'явилися недавно в містечку, про чорносотенних панків, які були-б раді погромові, та про те що їхні «пуриці», багатші купці, ще зраня почали тікати з містечка з своїми жінками й дітьми. Часом розмова ставала гарячою, бурхливою, слова брязчали немов вози з залізом, і біл. крамарські руки тільки мигтіли перед рудими бородами. Але коли розтинався раптом голосний гуркіт коліс по бруку і велика балагульська брличка підкочувалась під один з багатших домів, що всіма вікнами дивились на площу, розмови стихали, і всі похмуро і з злістю дивились, як виносили похапцем із дверей всяке манаття, скрині та подушки, і брличка ущерть виладновувалась жінками та кучерявими дітьми. Коли-ж брличка зникала нарешті в хмарі сірого пилу, розмови знову оживали й переходили в крик. Візник Йосель, міцний, високий чоловік, метушився по базарі з батіжком у грубих, вузловатих руках і хвалився, що вже одправив усі три свої фурғони. Він запевняв, що до вечора не буде в містечку ані одної хурманки.

Ще сонце не зайшло, а вже крамниці почали зачинятись. Скрізь рипіли залізни засуви, брязчали колодки й ключі, стукали двері, заслоняючи чорні отвори,—і вмить сірі старезні мури ринку викинули з себе людей. Майдан на хвилину ожив, залюднівся. Старі «балабусти» зібрали зі столиків бублики й булки, покриті пилом, увесь свій мізерний крам.

Охали, стогнали та, вгинаючись під важкими кошиками, поспішали додому. Чорні купки похилених, схвильованих людей розтікались з базару по тісних вуличках, і на площі зробилось так пусто й тихо, наче увесь вереск життя обернувся раптом у сірий камінь.

Наближався вечір. Сонце росло, палало й тихо спускалось додолу. Червоний туман утавав на заході і немов криваві примари насувались звідти на місто. Спочатку несміливо, по-одинці, а далі цілими лавами. Безгучною процесією пройшли вони поміж спустілими мурами, лишаючи на камені гарячі, червоні сліди та одбиваючи в шибках вікон свої криваві обличчя. Старезні мури тремтіли з жаху всіма зморшками стін, і тільки червоні маки, що росли вгорі по карнизах, вітали гостей сміхом. А коли сонце сіло і прийшла ніч, як чорна дума землі, червоні гості зчезли, й містечко зовсім завмерло.

В хаті старого «шохата» Абрума при світлі лойових свічок ішла нарада. Там зібрались самі старі, поважні люди, з зморшками досвіду на блідих лицях, з білими бородами, як у далеких предків. Всі говорили разом, бо всіх одно турбувало. Одні хотіли зібрати ще грошей для станового, другим приходила до голови думка прохати попів, щоб заступились. Інші знов радили зійтись до синагоги і в молитвах провести ніч. Великий бог, що вивів Ізраїля з пустині, що не дав йому досі втопитись у хвилях зненависти інших народів, ще раз одверне од нього ворожу руку. Все це було добре, але не могло ні об'єднати, ані заспокоїти. Коли-ж візник Йосель, що мав сильніші груди, такі перекричав усіх і заявив, що молодь поклала оборонятись, що вона буде стріляти, і витяг перед себе батіг, як револьвер,—жах стулив усім уста, і білі борода, немов зів'ялі, упали на груди. Потому зчинився гвалт. Старий шохат Абрум, який на своєму довгому віку спокійно перерізував горло тисячам курей та гусок, збілів увесь і закричав: «Як! Вони хочуть стріляти! Ті нерозумні, ті божевільні! Оті «політики»! Вони хочуть пролити кров, яка впаде на наші-ж голови. Вони викличуть помсту—і помста, як вовк, пожере наші діти, увесь спокійний народ!.. Ай-вай!..»

І всі кричали разом з Абрумом, кричали беззубі роти, кричали зморшки мудрости й досвіду, скакали борода й білі та худі руки. І від обурення й крику всім стало душно і навіть легше, так наче криком вони прогнали з хати тривогу.

Те гостре обурення однак скоро пройшло і крики поволі затихли. Знов устало питання,—те саме, що і спочатку,—що-ж мають робити? Час ішов, і кожна хвилина, що конала навіки, родила другу, а та наближала страшну невідомість. Ніхто вже нічого не радив. Усі почували втому. І чим ясніше ставало, що нема ради, що не можна навіть втекти, бо немає коней, люди почали вірити в чудо. Станеться щось таке, що одверне біду, процесія пройде тихо і не зачепить нікого. Ще може нічого! Може нічого не буде!

Комусь прийшла думка: що скаже сліпа Естерка? Ведіть сюди Естерку!.. Вона вгадає...

І всі забажали почути, що скаже Естерка.

Візник Йосель і зять Абрумів піднялись привести сліпу.

Вона ще не спала. На порозі темної, як і хазяйка, хати вона сиділа чорною купою і, здавалось, співала. Тихі, жалібні звуки мов плач дитини йшли низу, з чорної купи, і було так чудно і навіть страшно чути той спів, що Йосель спинив свого товариша і не зважувавсь обізватися до старої. Він не міг розібрати, чи вона співає, чи плаче. Врешті наваживсь і стиха покликав:

— Бобе!... Бобе Естерко!...

Долі тремтіли ті самі звуки.

— Бобе!.. Слухайте, бобе..

Спів стих, і почулось довге жалібне сякання носа.

Коли їй розповіли чого прийшли, вона мовчки встала і простягла в пільму тремтячі руки, шукаючи опори. Її взяли під руки й повели. Двері од темної хати лишилися отвором.

Скрізь, де вони проходили по-під освітлені вікна й одчинені двері, до них приставали жінки й чоловіки. Діти бігли за ними, неначе курява. Одні другим шептали, що сліпу Естерку, яка вгадала смерть своїх дітей, а потому виплакала очі за ними, ведуть до шохата.

В світлиці Абрума набилось стільки народу, що стало дихати трудно. Коли-ж одчинили вікно, щоб упустити повітря, світло впало на ціле море напружених, схвильованих облич, і крізь вікно в хату влетіла стоока тривога.

І всі побачили Естерку. Її скаменілий од горя вид, її червоні очі, з яких без упинку стікала сльоза. Мов вітер повів по всіх обличчях. Ай-вай!..

Абрум хотів її посадити, але вона не сіла. Тільки оперлась на поруччя стільця. Її щось питали, щось говорили, але вона не чула. Що їй було до того? Вона, що носила в серці велике горе, яке не могло там зміститись і спливало крізь темні очі, бачила тільки своїх синів, про них говорила. Вона описувала всі подробиці, яких ніколи не бачила, бо була далеко від того, малювала картину, так наче вона випечена була в неї на червоних повіках, що закривали очі. І голос у неї гучав як у стародавніх пророків.

«Я бачу звірів... скрізь звірів... В очах у них вогонь, а на зубах кров... людська, червона... А в серці мають вовчу жадобу... Вони несуть свого бога, і на дрючках, що в їх руках, кров... кров синів моїх бідних... Ай-вай!»

— Ай-вай!—стиха зідхнули десятки грудей у хаті й по-над вікном.

«А їхні попи співають і чорними устами хвалять господа бога, а на ризах у них кров... людська кров... І ричать разом із попами криваві звірі і розбивають об камінь голови діток маленьких... Ай-вай!»

— Ай-вай!—тремтить зідхання довкола і меркне од нього в хаті світло.

«Ось під ногами в мене кров... Чорна, запекла... великі, чорні калюжі... Лежать жінки, білі як крейда, і дивляться їх мертві очі на чоловіків... на трупи дітей... І скачуть по дітях сп'янілі звірі і ревуть: «Смерть! Смерть!»

— Ай-вай!—стогнуть у хаті і плачуть на дворі.

«Вогонь і смерть!.. Я бачу руки, я бачу очі, що благають рятунку... Я чую крик... Валяться стіни... стріляють... пекло... Ой, мені душно... Ой, моє серце... А тепер чуєте? Ша! Біжать по сходах... ламають двері... А там мої діти... мої сини любі... Ай-вай!.. Рятуйте! Не бийте... Лежить мій Хаїм... лежить мій Лейба, що годували стареньку маму... і більше не встануть... Ой-ой! Ай-вай!...»

— Ай-вай!.. Ай-вай!..—усі підхоплюють лемент, і стає сумно і страшно, як у судний день.

А «бобе» Естерка все говорила, а сльози все стікали з її сліпих очей. Розбитий старечий голос часом дзвенів, як голос пророка, і тоді довкола робилось тихо, люди таїли віддих і складали на дно серця кожне слово старої, як важкий жаль. Може то не Естерка говорить, а їхня доля, і той червоний туман, що тепер навис над ними, перетвориться завтра у дійсність. Може ті діти, що тепер тулять теплі обличчя до колін матірок, завтра будуть валятись по вулицях мертві і їх будуть толочити важкі чоботища п'яної юрби... Ай-вай!..

Народ навис над вікном і все прибував. Якесь розхристана, в одній сорочці жінка просовувалась крізь натовп ближче до хати і притискала до грудей кривий семисвічник із старого срібла,—єдину, може, цінну родинну річ. Великі жили на руках у неї ясно синіли на світлі. Налякані діти починали ревіти, жінки їх гамували і витирали сльози руками. Крайні зідхали; і ввесь той жаль, і всі ті сльози збирала блакитна ніч та громадила в хмару, що вже здіймала чоло на нічному країнебі.

Коли-ж Естерка замовкла і її схилену, спустілу вивели під руки з світлиці, народ розступився, загомонів і посунув за нею аж до її хати.

Шохатові гості теж розійшлися, рознісши з собою на ніч тривогу.

Неспокійну ніч перебуло містечко перед християнським святом. Дораня світилось по хатах світло і товклись люди, готуючись на завтра як до пожежі. В'язали клунки й ховали все, що тільки можна було сховати. І скрізь був плач га стогін.

А коли сонце зішло, до нього всміхнулись тільки червоні маки з карнизів ринку та ще дороги, зарослі маком, що розтікались немов криваві ріки поміж зеленим хлібом од мурів містечка. Будинки були похмурі, всі в тінях, і тіні лягли в людей під очима. Старий мечет, сповнений нині так густо зерном, як колись правдивими за панування турків, був чорний од чорних згадок про криваві події, що минули, здавалось, на віки, а сірий ринок стояв похмурий, увесь у зморшках, як дід, що все вже бачив і розгубив надії.

Містечко було безлюдне. Спустілими вулицями блукали лиш кози. Коли сонце стало високо, вдарив із дзвіниці дзвін: хитнув повітря і ножем пройшов у серце. З'явилися люди. Спочатку рідко, як і окремі дзвони. Та коли дзвони, схитнувшись разом, пішли в танець, великі, середні й маленькі і заскакали в повітрі як метелиця, з усіх усюдів сипнули люди так, наче дзвони тягли їх до себе. І сотки наляканих очей дивились услід їм крізь шибки вікон.

Блідий, невиспаний шохат Абрум теж слухав дзвонів, хоч вони

вже давно замовкли. Він увесь тремтів і сам дивувався, що у нього так скачуть щелепи, так трусяться руки й ноги. Бо ще невідомо, чи піде процесія, чи ні, чи буде що, чи не буде. Але-ж він поважна духовна особа, і не може бути лише свідком народнього лиха. Врешті він зважився і переступив поріг своєї оселі. Дрібним, непевним кроком, озираючись та оглядаючи стрічного «гоя» так, наче вперше стрічався з ним, він спочатку пішов бічною вулицею, тепер безлюдною, а далі звернув як до майдану. З вікон і дверей дивились на нього його одновірці, і він привітно хитав їм головою та кривив в усмішку свої бліді уста. Він навіть пробував щось поворити, хриплим та здушеним голосом, але за кожним разом змовкав,—таким чудним та дивним здавався йому його власний голос. Та й взагалі йому здавалось, що то не він іде, а хтось чужий, незнайомий так чудно ступає тремтячими ногами по якійсь чудній, немов легкій землі. І він навіть бачив, як той «чужий» іде. По дорозі йому стрічалась молодь, що бігла з майдану, од церкви. Йому здавалось, що він питає, але він тільки стояв і мовчки дивився стрічним у вічі. І йому оповідали. На ході, поспішаючись, коротко, уривчасто. Багато народу... з сіл... із околиць... Ідуть до церкви, а збирають каміння... кладуть за пазуху... хтось бачив сокиру... по-під полою... І бігли далі.

На одній вулиці, де народ у тривозі висипав із хат, він бачив, як якась кругловида, кучерява дівчина (чия вона?) кидалась поміж люди з тхоревим хутром і всіх благала, щоб заховали. Її стрічали болісним усміхом і одмовляли, але своїми благаючими, сливе божевільними очима вона сіяла жах.

Абрум пішов далі. Повз нього проскочив кіньми становий, злегка підплигуючи на м'яких ресорах. Абрум підняв руки і щось закричав, щоб його зупинити. Але той навіть не озирнувся. Блиснув на сонці білим мундиром та золотом погонів і зник. І раптом шохат почув у серці пекучу злість. Його аж струснуло. Тепер він опам'ятався і міг говорити. Він переймав стрічних і всім кричав, що так не можна... Треба оборонятись. Треба стріляти з револьверів і всіх перебити... Закидати дровами, бити дрючками, колоти ножами... Підняв страшенний галас. Залюкані люди вибігали з хат та благали, щоб він замовк.

— Тихо, реб Абруме, тихо будьте... ша!

Але він не міг вгамуватись.

Блідий, запінений, з страшними очима, він кричав на цілу вулицю, немов хотів заглушити криком свій власний жах.

— Для чого мовчати? І доки мовчати? Ми все мовчали...

— Реб Абруме... ну будте-ж тихо.. ша... реб Абруме...

Ті, що не знали, від чого зчинився крик, гадали, що вже почалося. Вони вибігали з домів напоготові, з жінками, з дітьми, з клунками в руках і задвірками, через городи, тікали в поле, у високу пшеницю.

Коло Абрума збирався народ. До нього простяглися руки, його оточали бліді, зжовклі обличчя, червоні од нічниць очі. І всі благали: «Ша! Тихо... не клич біди»... Абрум замовк. І серед тиші йому зробилось страшно. Тут, у тім містечку, де він родився та зріс, де стільки літ, до старости самої, провів у праці для себе й других, він опинився як серед

моря на кораблі, який зараз потоне, а навкруги б'ють хвилі й реве вітер у чорних просторах. І ні звідки нема рятунку. Абрум обвів усіх очима. Ті неспокійні блискучі очі, з якими стрівся, так само казали: нема рятунку...

Все тіло дивно напружилось у нього, і він відчув серцем той крик розпуки, що глибоко таївся в серці його народу, боячись навіть вирватися звідти.

Йому зробилось страшно... страшніше тут, серед людей, ніж у своїй хаті...

Раптом Абрум почув, як щось звалилось на нього й розбіглося по тілі дрібними кольками. То серед тиші впали на голову дзвони й побігли по місту з високом і реготом. Од майдану щось тупотіло і чувся крик: «Вже йде!.. Вже йде!..»

Може там бійка, може там кров... Він нічого не знав. Може там ріжуть, грабують... Він тільки тямив, що все круг нього заворушилось і якась сила раптом ухопила його; що його з усіх боків штовхають, що над ним важко дихають, що він біжить і чує довкола великий тупіт ніг і чує у грудях, як скаче серце. Щось велике, стонogie, гаряче бігло з ним разом, а він бачив перед собою лиш довгі поли чийогось халата, що кумедно розлітались на вітрі. За ним щось гналось. Він мчав по тісних вулицях, місив ногами глибокий пил, минав доми, звертав убік, і піт заливав йому очі. Ось дім Мойше Цвейлібе, а ось хата убогої Хани. Знов якась вулиця... ще один дім... І чий то дім? Чий-же то дім? А там уже поле... Аби добігти, аби добігти... Ось уже й шлях. І на нім кров? Дві довгі річки з обох боків? Ах, ні, то-ж маки, такі страшні, червоні... як людська кров... Коли-б добігти, коли-б сховатись, щоб уже не чути дзвонів,—червоних дзвонів, що мчать навздогін, б'ють у саме серце, скачуть і рего-чуть, як божевільні.

Містечко спустіло. Всі, хто лишень міг, утікали в поле або в ліс. Лишилась тільки сліпа Естерка, яку забули взяти з собою, та голодні негодовані кози, що блукали круг неї з жалібним плачем. А в дивній, мертвій тиші містечка справляли танець дзвони. Великі, середні й маленькі. Сонце сміялось і вистеляло дорогу дзвонам як килимами.

Естерка сиділа на порозі своєї хатини, закривши лице руками. Вона сама стріне те, від чого всі повтікали, що там, в Одесі, одняло од неї синів. Але вона не почувала страху. Чого боятись, коли найстрашніше пройшло крізь її серце вогнем і спалило там усе? Не страх, а зненависть запікалась у її грудях, коли вона слухала дзвонів. Естерці здавалось, що то не звуки, а сотні кривавих рук простягались од дзвіниці і жалібно трипочуть довгими пальцями по-над домами. І їй хотілось вступити в бій з тими руками та власним тілом одвести од людей лихо. Вона встала з порога, простягла вперед руки, підняла лице, по якому стікали з сліпих очей сльози, і пішла назустріч дзвонам. Згорблена постать старої, з простертими перед себе руками, суха й рішуча, здавалась страшною серед безлюддя. Вона йшла і жадібно вбирала в себе звуки, що перетворювались у зненависть.

Раптом Естерка серед дзвонів почула щось інше. Спочатку як

тихий плач, а далі мов виття вітру. З часом ті звуки грубшали, хрипіли, оберталися в рик. Немов товар ревів на оборі, або градова хмара неслась по небі.

То йшла процесія.

Тисячі ніг толочили землю, тисячі тіл колихали повітря, лопотіли на волі короги і грубими, нелюдськими голосами ревіли гладкі попи, як з бочки, а довгі коси їх, розмаяні на вітрі, тріпались по цупких золотих ризах. Високо над ними хмурилось зчорніле лице убогого Спаса, що ледве витикалось із кованих, багатих риз, важких і незручних. І грали богові славу дзвони, співали її од повного черева грубі попи.

Естерка спочатку не розуміла, звідки ті звуки. Може то хмара, страшна і чорна, надходить над головою і впаде дощ? Але згодом, коли процесія була вже близько, вона почула знайомий спів і зрозуміла. І раптом спалахнула злістю: недобра радість налялась їй у серце.

— Ага! Він іде!.. Він іде!..—кривились в усмішку її уста і навіть сльози з очей перестали спливати. Вона спішила назустріч.

Процесія все наближалась.

Коли-ж нарешті її обвіяв дух людської маси і обхопили страшні для неї голоси, сліпа Естерка стала, підняла руки, немов бажала спинити лаву, і закричала. Слова зливались у неї в горлі у невиразний крик. Вона трясла руками і так стояла з відкритим ротом. Сильне зворушення, гнів, відняли їй мову. Вона кричала щось невиразне, а їй здавалось, що вона говорить і викидає з себе весь біль, усе горе, зненависть.

— Слухай ти, жидівський сину!—кричала вона словами, що лишались у неї в горлі.—Ти знов ідеш? Ти, що одняв моїх дітей! Мого Лейбу й мого Хаїма... Ти знов благословиш розливати кров твого народу! Слухай, віддай мені моїх синів... Це я тобі кажу, я... сліпа Естерка, що виплакала очі... я, мати синів моїх бідних... Слухай, куди ти йдеш, спинись... Доволі крові!..»

І вона трясла кулаками й кричала словами, що лишались глибоко в прудях. Сльози, що спливали з невидючих очей, заповняли старий чорний рот із двома пеньками жовтих зубів.

А повз неї тупали тисячі ніг, дихали тисячі грудей, ревіли баси й танцювали як божевільні дзвони. Великі, середні й маленькі...

1906.
Чернівці.

На острові. (Уривки).

Як тільки заплющую очі—кімната (вона тільки що стала моєю) раптом щезає: її витісняє фіолетова рогата пляма і пливе на зеленастих хвилях як велетенська тінь корабля.

Так мені уявляється острів, на який нині ступив я і де маю жити.

А зараз потім чую дрібне цокання підшов у камінь,—тих дерев'яних дзвінких підшов, що одкидають од себе круглі жіночі п'яти. Наче хтось сипле на бляху волоські горіхи. Трах... тах-тах-тах...

На тлі вечірнього неба пропливають чотири жінки з кошиками на голові, наче античні вази. Права рука зігнута в ушко між кошиком і плечима, а ліва вільно одкинулась вниз і то виставляє, то ховає долоню.

Трах-тах-тах-тах...—цокає в камінь дерево підшов.

Сіра стіна.

Розчепіривши негнучкі ноги, стоїть під нею віслюк. Йому так скучно, як англійському лорду, що бачив весь світ. Очі в білих мохнатих каблучках, як в окулярах, і зануда довго од них спливає аж до біластого носа. А може те ж хорий, ослику бідний. Вата стирчить у твоїх вухах, а хвіст так покійрно затулює обрублений зад.

На piazz'i ще білють колонії, і нахилившись над морем, чорні силуетки перерізують лінію неаполітанських вогнів.

Трах-тах-тах-тах...

На башті дзвонить годинник: два рази скромно і шість налічив я поважних і повнозвучних.

З вулиць розходяться люди, крамниці гаснуть, заплющують очі—двері і вікна—і острів сліпне.

А море знизу шумить.

І знову ослик, певно останній. Його вуха ще здалеку мають, як пальми на вітрі.

Заповнив вуличку промом величезних коліс і мчить повз мене, а я зустрічаю, як уже добре знайоме, його окуляри, зануду і ніс, мишащий білий живіт і невдатно обтесаний зад з притиснутим міцно хвостом.

Тепер я йду, самотний, поміж домами, немов коритаром. Дві стіни, як почесна сторожа, мовчки пропускають мене вперед, над головою часом блимне лихтар. Ні, я не сам. Моя тінь, як невільник, послалась під ноги й показує шлях. Потому вона раптом забігає назад і, вчепившись за мене, покійрно повзе по каміннях між двома німіючими стінами...

Трах-тах-тах-тах...—сиплять волоські горіхи свій дзвінкий голос на твердий камінь, але де—спереду, ззаду, чи наді мною—не знаю...

Чи не піти до міста? Ще здалеку радо стрічаю рожеві плити міської площі, жовті стіни funicolare і башту. Невідомий нікому, сідаю на лавку, слухаю і дивлюся. Крізь білі колонії синіє море, по Monte Solaro повзе туман. Піді мною з підземним гудінням вирушає на беріг вагон.

На башті дзвонить: три рази тонко й десять густо.

Проходять люди, туди й сюди. Якись чорні фігури, матові лиця і червоний гвоздик у петлиці. Збилися в купу, а далі оперлися низкою на бар'єр, наче ряд галок на телеграфному дроті.

Гладкий порт'єр, незграбний як слон, і паралітик, наче вріс у жовту стіну. Його руки крота лежать на колінах. Ось він важко піднявся і переставив стільці, що винаймає охочим. Кінці плетіння стирчать в них під сподом. Мій парикмахер зсунув на потилицю котелок і

сучно, як що-дня, розглядає вітрину приладів електричних. Стоїть довго, уперто, як і що-дня, позіхає й одходить.

На башті б'є одинадцять.

Тонкі готельні хлопці, з галунами і в новеньких костюмах, поки нема пароходу, вистукують каблуками в рожеві плити. «Hôt l Royal» штовхнув «Hôtel Pagano». «Hôtel Farogioni» закупив попіроску

Зігнувшись і налігши на грубу палку, порт'єр човга ногами, щоб подати комусь стілець.

Убогий франт підпер плечима білу колону. Подерті штани, зрудільний піджак—усе безбарвне. Наче він довго валявся в вапняній ямі. Креп на рукаві і з бокової кишені кінчик рожевої хустки.

Знов вічність одбиває п'ятнадцять хвилин.

Взад і вперед снуються чорні фігури.

Море шумить.

Жовті спинки фіякрів, поставлених у ряд, блищать на сонці.

По Monte Solaro повзе сивий туман.

Парикмахера знову притягає вітрина. Котелок з'їхав на шию, а він уперто роздивляється на прилади електричні, як і щоденно.

Блакитні факіно¹⁾ в широких блузах ходять з місця на місце, заклавши руки в кишені: ще нема пароходу.

Старий порт'єр позіха істерично, наче вісюк. Короткі руки крота лежать на колінах.

Проходять американки. Бридкі, худі, широкороті, всі в білих в'язаних куртках і в жовтих капцях.

Shall we have time before breakfast?

— O, yes!..

Холодні очі сковзнули по всьому, наче крижинки.

Діти ганяють по piazz'і собаку. Собака скаче і попадає комусь під ноги.

З-за білих колон випливає пароход—дві голі щогли і чорний комин.

Скучаючі люди збилися в купу і перегнулися через бар'єр. Усім цікаво.

Димок з папіроски зміється в повітрі.

На башті годинник одбиває ще раз.

В морі зринають і зараз щезають піністі хвилі, наче потопають рибацькі човни, поринаючи в воду білим вітрилом.

Поліцейський у чорнім плащі—щоки сині і ніс червоний—сонно маха прутиком у повітрі і може в тисячний раз поглядає на ті-ж самі доми.

Купи білих, наче лисих, фіноків стелять зелену гичку під наметом крамнички.

Порт'єр вріс певно в жовту стіну.

Проїшла пара простоволосих дівчат з високими грудьми, в червоних хустках на плечах.

¹⁾ Факіно—носій.

Осел з грюком величезних коліс привозить на ріазз'у повну хуру капусти, а груба жінка, затріпавшись у вільних, одкритих рухах, які має тільки риба в воді, щось верещить.

Підо мною з підземним гулом вповзає знизу вагон і з'являються в дверях пишні жандарі в трикутних шапках, в плюмажах і з густим сріблом на фраках.

Перший звощик примчав пасажирів; готельні хлопці налітають на нього, як горобці.

Жінки-носіїки підіймають на голову чемодани з жовтої шкіри. Вільний факіно співає.

По Monte Solaro повзе сивий туман.

Коні фіякрів б'ють підковами в камінь.

Порт'єр жує щось, і його повне обличчя ходить на гладкім підборідді, наче плаває в хвилях.

За затокою синій Везувій придушив беріг, немов смертельний гріх.

Назад вертають повногруді дівчата.

З башти продзвонило дванадцять.

Люди снуються сюди і туди,—хто знає, куди й для чого, а все це разом подібне до театру маріонеток, у якому режисер переплутав порядок п'єси.

Чи не таке життя?

По готелях глухо гудуть уже гонги, скликаючи на сніданок. Ріазза поволі пустіє. Лишаються тільки рожеві плити помосту та колони білють на тлі синього моря.

На Monte Solaro поволі налазить туман...

**
**

Вона приїхала ранішнім пароходом, перед годиною може, не більше. Бо інакше я-б уже бачив її.

А подумав про це я через те тільки, що ми стрілись очима.

Досі наші очі спочивали на морі, чужі, далекі, як дві лінії рівнобіжні, що пішли в світ без надії зійтися.

Під нами бігли до моря цвітучі цитрини, а помаранчі наче зірками обліпили чорні корони. Солоно дихало море.

Я ще раз озирнувся на неї.

Свіжий матовий профіль повернувся поволі й знов її очі впірнули в мої.

Француженка чи британка? Ні, певно американка.

Грубі німецькі бочки, налиті пивом, із значками туристів і з порохом на ногах, одділили мене від неї. Заходжу з другого боку і стаю ближче. Бачу, як тріпав вітер блакитний кінець вуали по сірих скелях, помічаю подорожню торбинку й золоті волосинки за вухом.

Гляне, чи ні?

Ціла вічність минає. Не ворухнулась.

Що їй справді до мене, або мені до неї? Повертаюсь спиною і роз-

дивляю Monte Solaro, поросле кущами. Треба колись забратись туди. Пішки, чи на ослі.

Які очі в неї? Не встиг роздивитись.

Невже не побачу?

Мені здається, що вона ворухнулась, збирається йти.

Кидаюся в натовп занадто поспішно і наступаю комусь на ноги.

— Ах, вибачайте!..

Протискаюсь плечем і стрічаюся з нею.

Наче фіялки після дощу.

Темні, м'які, блискучі. Глянула і закрила.

Тепер — кінець. Іду за нею. Куди вона — там і я буду.

Роблю байдужу міну, роздивляю наче будинки, але бачу тільки блакитний вуаль, золоті волосинки на шиї і дрібні каблучки з-під спідниці.

Озирнеться, чи ні?

На повороті стає, розглядає якусь рослину і повертає до мене лице...

Тепер ми знову над морем і знову наші очі бродять по синій пустелі, але в мене є певність, що вони й там стрітисся можуть.

Бо я хочу глянути в них.

Не піддається. На лівій щоці сходить легенький рум'янець, але очі уперто на морі.

Втрачаю вже терпеливість. Я мушу їх бачить.

І раптом цілою вагою вони лягають у мої з нетерплячим питанням:

— Чого ти хочеш?

— Кохаю...—запевняють мої.

І очі не знають, що одповісти, і мрійно починають пестити скелі, беріг, блакить.

Тим часом я розглядаю ніжну лінію шиї, м'який виріз на грудях, залом на руці, такий чистий і свіжий. Знаю, що пальці в рукавичках— як пелюстки троянди. Все воно укладається в мене, вростає, наче роками я його бачив і милував.

І коли ненароком неначе розкриває на мене свої вопкі фіялки, мої очі впевнено кидають в них:

— Ти моя!

Вона ще не знає—«чия», вагається трохи.

Але я не вагаюсь і жду лиш, коли ми поглянемо на себе.

— Ти моя.

Тоді її очі раптом розкидають свою променисту безодню, готову мене поглинути, і твердо говорять:

— Твоя.

— Навіки?

— Навіки.

Хіба-ж може бути инакше? Стоїмо на тій самій землі—ледве десять кроків між нами,—одно сонце нас в'яже, ті-ж краєвиди входять у нас і навіть тіні наші зливаються разом.

Ми то купаємо очі в морі, то очі в очах...

Нас тільки двоє на світі. Що нам до інших? Але звідкись з'являється третій. Як хмарка, що десь узялась і погасила сонце.

Міряє землю худими ногами в панчохах, схиляє біля неї на поренчата свій англійський костюм і виймає бінокль.

Щось говорить до неї, наче давній знайомий, передає бінокль.

А вона взяла!.. А вона взяла!...

Приклала мої фіялки до того самого місця, де перед хвилиною були очі чужого, наче нічого не сталося.

Ні, я не можу бути спокійним.

— Шановний пане!

Ні, це обурити може. Я вже киплю.

— Шановний пане! Хто вам дав право поводитись так? Чи тямте ви, що це з вашого боку нахабність?..

Він десь розуміє мову моїх очей, бо повертає обличчя до мене і кидає здивований погляд. Потому байдужно одводить його назад. Ну, чорт із ним!

Але вона? Що недавно присягалась мені: навіки!... Доволі, щоб з'явилися якісь худі ноги й англійський костюм... Ось вона — вірність жіноча...

Чую, що я ревную. Повертаюсь до неї плечима і даю собі слово, що між нами тепер кінець. Любуйся своїм британцем... Навіть не гляну. Мене більше цікавить краса природи, вічна й незрадлива. Не обернусь ні за що. Хоч-би ти плакала, хоч-би ти благала. Ні за що.

Чую погляд на шиї. Він мене тягне. А може то тільки здається... Вони десь так захопились одне одним, що я для них не існую. Хіба обернутися раптом і накрити голубків? А яке мені діло до чужого кохання?..

Проте обертаюсь, цілком холодний, і стрічаюсь з її очима.

Такі покірні, благаючі і невинні!

Тоді я од серця все вибачаю і все забуваю.

— Любиш?

— Кохаю.

Тепер знову ходжу за нею. Де вона—там і я невідступно. На британця ані тіни увати.

Він не існує для мене. Йду оддалік за блакитним вуалем або назустріч, щоб глянути в очі. Вона вибирає картки, я теж купую. Вже повні кишені. Розглядає вітрину—я стаю поруч. А все для того, щоб зловить погляд, кинутий потай, лукаво, через голови людські. Так сонце часом просуває своє проміння крізь дощ.

Вже день скінчився, засвітилася ніч, а я ще на ногах. Де вона—там і я. Вона вже втомилась, пора-б їй спочити. В-останнє, при світлі зірок, заглядаю їй в очі.

— До завтра?—питають мої.

— До завтра...—відповідають фіялки.

— Моя?

— Навіки.

А завтра, ще не розвиднилось добре, біжу на вчорашні стежки.

І раптом, не добігши, спиняюсь. Мене затримує запах пароходного диму. Я знаю... я певний, що її вже нема. Вона од'їхала ранішнім парохомом. Ось він ледве сіріє на сірому морі, навіть дим уже розвіявся.

Стою на дорозі і втягаю у себе той легкий запах.

Це все, що лишилось од мого роману...

Завжди хвилююсь, коли бачу аґаву: сіру корону твердого листу, зубатого по краях і гострого на вершечку, як затесаний кіл. Розсілася по терасах і коронує скриту силу землі.

Або її цвіт—високий, до щогли подібний зелений стовбур з вінцем смерти на чолі.

Бо така таємниця аґави: вона цвіте, щоб умерти, і умирає, щоб цвісти.

Ось вона—та, що вічно мене хвилює, що тільки раз розцвітає квіткою смерти. Сиза серединка міцно згорнулася і в муках, зціпивши зуби, одриває од серця листок за листком. Закаменіла на каменистому ґрунті і прислухається з жахом, як росте, стигне і рветься з неї душа.

І так роками.

Там десь, глибоко, під сірим дзвоном коріння, щось вистигає таємно, витягаючи силу з серця землі, а аґава з одчаєм стулює листя, немов почуває, що родини принесуть смерть.

І на кожному листку, який з болем одриває од серця, лишається слід од зубів.

Все має пору, для всього приходить свій час.

І для аґави. Те, що таїлося в ній, продирає нарешті тісні обійми і виходить на волю як велет, несучи на могутньому тілі, яке може зрівнятися хіба з сосною, цвіт смерти.

Обвіяна вітром, ближча до неба, аґава бачить тепер, чого не бачила перше. Вона бачить море і скелі, перша стрічає схід сонця, остання ловить червоний захід, а вітер шумить коло неї так само, як і в короні дерева.

Сизі листя в'януть тим часом під нею, одхиляються, як недужі, по них стікають дощі, сині зуби мертво блищать на сонці, корона сохне і м'якне, наче ганчірка, а квітка на високому пні вітає сонце і море, скелі та далекі вогкі вітри гордим і безнадійним привітом засуджених передчасно на смерть.

Одчиняючи вранці вікно, я раз-у-раз бачу ряд цвітучих аґав. Стоять стрункі й високі, з вінцем смерти на чолі, й вітають далеке море: Ave, mare, morituri te salutant!..